

# Świeboda, Józef

---

## Problemy narodowościowe w szkolnictwie galicyjskim (1772-1918)

---

Analecta 4/2(8), 97-144

---

1995

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.



## **PROBLEMY NARODOWOŚCIOWE W SZKOLNICTWIE GALICYJSKIM (1772–1918)**

Wraz z rozwiązaniem zakonu OO. Jezuitów 1773 r. kończy się w zasadzie epoka uniwersalistycznego, kościelnego szkolnictwa łacińskiego posługującego się w większości krajów europejskich jednolitym językiem, ideologią, planami, podręcznikami i metodami uczenia. Modyfikacji ulegają szkoły prowadzone przez inne zakony czy wyznania, w fazę upadku wchodzi szkolnictwo parafialne. Na przełomie XVIII i XIX wieku do szkolnictwa wyższego, średniego i ludowego torują sobie drogę elementy szkolnictwa narodowego. Jego główne założenia zapoczątkowali myśliciele epoki Oświecenia. Sprowadziły się one do wychowania młodzieży w języku narodowym, w duchu świeckim, pod nadzorem państwa, a nie, jak dotąd, Kościoła. W interesie państwa i liberalnej burżuazji leżeć będzie wprowadzenie obowiązkowego uczęszczania dzieci do szkół ludowych i następnie fachowe ich przygotowanie w szkolnictwie średnim i wyższym ogólnokształcącym i zawodowym do pracy w nowoczesnie rozwijającym się przemyśle, handlu, komunikacji, rolnictwie i leśnictwie oraz tradycyjnych zawodach<sup>1</sup>.

Zrealizowanie koncepcji szkolnictwa zawodowego mogło nastąpić w państwach suwerennych, zamieszkałych przez jedną nację albo, w przypadku współżycia wielu grup etnicznych, gwarantujących wszystkim narodowościom w obrębie jednego państwa swobody polityczne i wyznaniowe. Mogło też być wprowadzone inne rozwiązanie, kiedy panująca w kraju nacja lub totalny system monarchiczny narzuciłby siłą własny język i system edukacyjny pozostałym grupom etnicznym.

Takie właśnie skrajne rozwiązanie w Europie zapoczątkowali przedstawiciele państw światłego absolutyzmu: Rosja za rządów Katarzyny II, Prusy za panowania Fryderyka Wilhelma II i Austria w okresie sprawowania władzy przez Marię Teresę (1740–1780) i Józefa II (1780–1790). Cesarzowa Austrii w celu zintegrowania wielojęzycznych, podbitych narodów rozległej monarchii habsburskiej narzuciła im za pomocą posunięć legislacyjnych imperialistyczny i germanizacyjny system oświatowy. Spośród rozporządzeń dotyczących szkolnictwa najważniejsze było powierzenie naczelnej władzy edukacyjnej Nadwornej Komisji Oświaty (Studienhofkommission) w 1760 r. i, w ramach nauki języka niemieckiego,



znormalizowanie ustroju szkół elementarnych według planu nauczania Jan Felbigera z 1774 r., po zmodyfikowaniu w 1805 r. przetrwałego do 1869 r., a w Galicji do 1873 r. oraz wprowadzenie do szkolnictwa średniego programu Gracjana Marxa w 1775 r., realizowanego do czasu wprowadzenia Zarysu Organizacyjnego w 1849 r., po utworzeniu Ministerstwa Oświaty w 1848 r. i przyznaniu w tym samym czasie autonomii wyższym uczelniom<sup>2</sup>.

Na okres początkowy tych reform przypadło zajęcie w 1772 r. południowych ziem polskich zwanych Galicją. Obszar ten o 81 900 km<sup>2</sup> powierzchni zamieszkiwało około 2 650 000 mieszkańców, składających się w 48% z Polaków, 7% Żydów, 45% Ukraińców nie mających do Wiosny Ludów wytworzonego poczucia narodowego, określanych jako Rusini (*gente Ruteni, natione Poloni*). Na tym terenie istniało zasadniczo tylko szkolnictwo polskie. Od 1661 r. funkcjonował „namiastkowy” uniwersytet jezuicki we Lwowie, ponadto działało 18 szkół średnich łacińskich<sup>3</sup> i parę setek parafialnych i miejskich. Rusini, wyłączając Instytut Stauropegiński we Lwowie, o charakterze kultowym, posługujący się językiem starocerkiewnym, własnych szkół nie posiadali, a w parafialnych przy kościołach grekokatolickich uczono po polsku. Natomiast żydowskie gminy w większych skupiskach miejskich utrzymywały elementarne szkoły „Talmud Tory” uczące religii mojżeszowej i języka hebrajskiego, gdzieś istniały jeszcze szkoły o poziomie średnim, przygotowujące głównie z zakresu kanonicznego prawa Raschi i wstępnie Talmudu; na studia wyższe „Jeszibę” musiano wyjeżdżać za granicę. Element niemiecki, składający się ze średniowiecznych osadników, uległ polonizacji i tylko nowożytni przybysze utrzymywali niemiecką szkołę w Zaleszczykach, założoną w 1750 r.<sup>4</sup>

Szkolnictwo narodowościowe w Galicji w latach 1772–1918 przechodziło przez trzy stadia zależne od warunków politycznych. Pierwszy okres, do Wiosny Ludów, charakteryzował się germanizacyjnym systemem oświatowym narzuconym totalnie innym nacjom przez Austriaków, stanowiących zaledwie 0,5% mieszkańców Galicji. Epoka konstytucyjna, od 1848 r. do 1861 r., zaznaczała się walką Polaków, a nawet Żydów, z Austriakami o stworzenie szkół narodowych z własnym językiem, religią, programami i nauczycielami. Koła wiedeńskie, w interesie utrzymania niemieckiej hegemonii, starały się manipulować tymi narodami. Etap trzeci, okres autonomii Galicji 1868–1918 przyczynił się do rozwoju wszelkiego typu szkół i rywalizacji poszczególnych nacji o wychowanie i wykształcenie narodowe młodzieży.

Do tej pory nikt nie pokusił się o syntetyczne ujęcie całokształtu szkolnictwa narodowego Galicji. Co do Śląska Cieszyńskiego skoncentrowano się na walce o polską szkołę na przełomie XIX i XX wieku. Pojawiło się natomiast szereg prac przyczynkarskich, ujmujących to zagadnienie wycinkowo, wąskopromiennie lub topograficznie. W literaturze niemieckojęzycznej na uwagę zasługuje praca Klaus Frommelta<sup>5</sup> o języku wykładowym w austriackim szkolnictwie w latach 1848–1859. Autor, w oparciu o źródła wiedeńskie napisał ją z pozycji centralistyczno-

germanizacyjnych, dowodząc z punktu widzenia rządowej racji stanu, że przy wielonarodowościowym składzie ludów żyjących w monarchii habsburskiej, w tym i w Galicji, najkorzystniejsze rozwiązanie stanowiłoby posługiwanie się niemieckim językiem wykładowym. Monografie poświęconych szkołom narodowości niemieckiej w Galicji posiadamy kilkanaście<sup>6</sup>. Cenne uwagi znajdujemy też w ogólnych opracowaniach historyków poświęconych osadnictwu niemieckiemu za czasów cesarza Józefa II i jego następców<sup>7</sup>.

W literaturze polskojęzycznej jest wiele prac przyczynkarskich, które w okresie międzywojennym omówił Antoni Knot, a w ostatnim czterdziestolecu – Renata Dutkova, natomiast wykaz bibliograficzny oświaty galicyjskiej opracowali Andrzej Meissner i Stefan Możdżeń<sup>8</sup>. Do niniejszego zagadnienia przydatne jest studium Józefa Buzka o składzie społecznym młodzieży szkół średnich w Galicji w latach 1859–1909. Wartościowe spojrzenie dają nam też rozprawy Czesława Majorka dotyczące pertraktacji Polaków w sprawie polonizacji szkoły galicyjskiej w 1848 r. i walki o nią w okresie kampanii rezolucyjnej (1860–1873). Jan Hulewicz<sup>9</sup> zobrazował zabiegi młodzieży polskiej na początku XX wieku o przekształcenie szkoły galicyjskiej, z języka polskiej, na szkołę narodową – patriotyczną. Na Śląsku Cieszyńskim, gdzie wysiłki społeczeństwa polskiego doprowadzały nieraz do dramatycznych sporów, sprawy te znalazły odzwierciedlenie w publikacjach F. Popiołka i innych autorów<sup>10</sup>.

Skromna jest liczba prac poświęconych szkole ukraińskiej w Galicji. Nieliczni ówczesni ukraińscy działacze oświatowi przedstawiali tę problematykę skąpo i zachowawczo, pomijając polemiczne artykuły prasowe<sup>11</sup>. Badacze po II wojnie światowej, pod panowaniem sowieckim, ze względów ideologiczno-politycznych nie mogli eksponować tematyki narodowej, a ich drobne rozprawy są powierzchowne i tendencyjne<sup>12</sup>. Historycy ukraińscy na emigracji, odcięci od lwowskich źródeł, ograniczać się musieli do wspomnień z czasów bliższych, publikowanych w periodyku „Zapiski Naukowe Towarzystwa im. Szewczenki”. Stąd jeden z rozdziałów pracy Polaka Jana Kozika<sup>13</sup>, omawiający walkę Ukraińców i oświatę w okresie Wiosny Ludów, ma tym cenniejsze znaczenie.

Do szkolnictwa żydowskiego w Galicji w epoce przedautonomicznej odnosi się zasadniczo tylko jedna praca – cenionego izraelskiego historyka Maiera Bałabana, który ukazał próbę asymilacji szkół żydowskich (1785–1808) przez Herza Homberga. Retrospektywne znaczenie ma też doniesienie E. Lieblinga zamieszczone w czasopiśmie „Szkoła”, a dotyczące funkcjonowania szkół żydowskich fundacji barona Hirscha w końcowej fazie autonomii Galicji. W ostatnich dniach 1994 r. ukazała się rozprawa Józefa Świebody, ujmująca syntetycznie dzieje szkolnictwa żydowskiego w Galicji<sup>14</sup>.

## U progu szkolnictwa narodowego w Galicji 1772–1848

Maria Teresa utworzyła we Lwowie niemiecką Akademię Stanową (Collegium Nobilium – Theresianum)<sup>15</sup>, działającą od 1776 r. do 1848 r., a dającą ogólnoobyczajowe przygotowanie młodzieży szlacheckiej do życia. Nosiła się również z zamiarem utworzenia uniwersytetu. Po rozwiązaniu zakonu jezuickiego i jego uczelni utrzymywała studium akademickie, składające się z kursu nauk prawnych i filozoficznych oraz Collegium Medicum prowadzone za staraniem Jędrzeja Krupińskiego w latach 1773–1783<sup>18</sup>. Józef II urzeczywistnił plan matki i uznał, że Wiedeń, Praga i Lwów będą głównymi uniwersyteckimi ośrodkami w monarchii. Otwarty przez niego uniwersytet we Lwowie w 1784 r. z niemieckim i częściowo łacińskim językiem wykładowym składał się z czterech wydziałów: filozoficznego, teologicznego, prawniczego i medycznego. Jego wykładowcami byli zarówno przedstawiciele nauki i ideologii Oświecenia, jak i mniejsza prorządowa grupa przybyszów bez wyraźnych indywidualności. Z powodu germanizacji Uniwersytetu Jagiellońskiego (1802–1809) część tych profesorów przeniesiono pod Wawel, uczelnia lwowska podupadła (Liceum Lwowskie 1805–1817), a po jej reorganizacji do świetności wrócił wydział prawniczy, przez który przewinęli się wybitni austriaccy później profesorowie, urzędnicy w Wiedniu i cały zastęp znakomitych galicyjskich legistów – wychowanków. Natomiast Instytutowi Medyczno-Chirurgicznemu ograniczono uprawnienia, tak że doktoraty trzeba było robić w Wiedniu, co niewątpliwie zmniejszało stan kadry medycznej i wpływało na zacofanie zdrowotne i sanitarne Galicji.

Józef II nie tylko zlikwidował połowę klasztorów, ale także seminaria duchowne w Galicji. W miejsce tzw. „Barbareum”, kształcącego po niemiecku duchowieństwo unickie (grekokatolickie) w Wiedniu od 1776 r., powołał dla obu obrządków, rzymsko- i grekokatolickiego, Seminarium Generalne (1783–1819) w stolicy kraju i równocześnie drugie takie samo we Lwowie (1790–1819), niepopularne, o małej frekwencji słuchaczy. Dopiero przywrócenie w 1817 r. seminariów duchownych przy diecezjach wyznania łacińskiego we Lwowie, Przemyślu i Tarnowie (1842) i dla grekokatolików we Lwowie, Przemyślu i Czerniowcach zaważyło na wzroście naboru seminarzystów i rozwoju tych placówek<sup>18</sup>.

Rolniczy charakter Galicji wymagał utworzenia uczelni rolniczej. Domagały się tego Stany galicyjskie od 1817 r., ale władze wiedeńskie postulatów tych nie uwzględniały, preferując kameralistykę rolną, a później wiedeńską Hochschule für Bodenkultur albo najstarszą szkołę rolniczą w Altenbergu (Hagyar Ovar).

Wraz z rozwojem techniki, przemysłu i pierwszych politechnik na zachodzie Europy (Francja, Anglia, kraje niemieckie) również w monarchii habsburskiej doszło do przekształcenia produkcji rzemieślniczej w silne ośrodki przemysłowe (Czechy, Morawy, Dolna Austria) w pierwszej połowie XIX wieku i dla ich potrzeb utworzono Instytuty Techniczne w Pradze (w 1806 r.) i w Wiedniu (w 1809 r.). Z propozycją powołania takiej uczelni w Galicji i uprzemysłowienia tego regionu wystąpił na początku lat dwudziestych Alojzy Uhle – dyrektor Szkoły



Realnej we Lwowie, a popierały go później Stany galicyjskie, lecz dopiero w 1844 r. otwarto lwowską Akademię Techniczną z dwuletnim oddziałem technicznym i rocznym oddziałem handlowym, która do 1870 r. dostarczała regionowi fachowców z zakresu budownictwa i inżynierii, ale wybitniejszych specjalistów trzeba było dokształcać za granicą.

Biurokracyzm – germanizacyjny system rządów nie sprzyjał rozwojowi życia kulturalnego i artystycznego. Józef II ograniczył iluminowane msze i śpiewy chórów gregoriańskich w kościołach, rzekomo szkodliwe dla zdrowia, a wszelkie publiczne bale i reduty uzależniono od zgody policji. Tolerowano budzący podziw folklor polski, ruski – zwłaszcza Hucułów, obyczaje Chasydów żydowskich czy lwowskich Ormian. Preferowano niemieckie trupy teatralne, występy zespołów i orkiestr wojskowych. Krótkotrwały był żywot polskiego czasopisma literackiego „Pamiętnik Lwowski” 1816–1819, redagowanego przez Adama Chłędowskiego. Śledztwem i ciężkim więzieniem okupili pracownicy lwowskiego Ossolineum (założone w 1817 r.) propolską działalność wydawniczą. Mimo że Lwów był centrum życia muzycznego i działali tu wybitni muzycy, np. Józef Elsner, późniejszy wychowawca Fryderyka Chopina czy Amadeusz – syn Wolfganga A. Mozarta, koncertujący przez rok w Towarzystwie Cecyliańskim (1826–1829), to jednak zgodę na utworzenie Towarzystwa Muzycznego i jego szkoły, późniejszego konserwatorium, uzyskano dopiero 28 sierpnia 1838 r. L.21119<sup>20</sup>. Ówczesnym władcom Austrii nie zależało na kształceniu uczonych czy artystów, ale służbistych wojskowych, urzędników i duchownych, poprzez których nadzorowano średnie i elementarne szkolnictwo. Limit słuchaczy na uczelni lwowskiej ograniczono w 1827 r. do 250.

Barierę dla wyżej wymienionych zawodów i studiów tworzyła zbyt mała liczba sześcioklasowych gimnazjów i istniejących przy nich w ośrodkach biskupich studiów filozoficznych. Od czasów polskich w 1772 r. frekwencja młodzieży spadła z około 6 tysięcy uczniów w 18 szkołach łacińskich do około 1250 chłopców w 6 gimnazjach w 1790 r.<sup>21</sup> Z programu nauczania wyeliminowano nauki przyrodnicze, ograniczając wiedzę do przedmiotów klasycznych: greki, łaciny, religii, geografii z historią i matematyki. Po Kongresie Wiedeńskim zwiększono liczbę gimnazjów w Galicji do 12. Napływ młodzieży do nich (4515 uczniów w 1826 r.) powstrzymano, wprowadzając w roku następnym czesne. W następstwie tego frekwencja stopniowo się zmniejszała, spadając do najniższego stanu 2969 uczniów w 1841 r.<sup>22</sup> Polityką tą regulowano dobór narodowościowy młodzieży i skład społeczny uczniów. Na podstawie danych personalnych, przyjętych z corocznie drukowanych sprawozdań szkolnych, tzw. „Juwentusów”, można w przybliżeniu powiedzieć, że około 10% uczniów wywodziło się ze środowiska grekokatolickiego. Głównie byli to synowie unickich popów uczęszczający przeważnie do gimnazjów samborskiego, stanisławowskiego i przemyskiego. Mniej więcej taki sam odsetek, tj. ok. 12%, tworzyła młodzież narodowości niemieckiej, wywodząca się z rodzin urzędniczych i wojskowych, a dominująca w gimnazjach lwowskich.

Supremacja tej nacji rażąco zaznaczała się w zestawieniu z liczbą mieszkańców Galicji (Rusini – 45%, Niemcy – 0,5%). Młodzież narodowości polskiej tworzyła najliczniejszą grupę – około 75% ogółu uczniów w gimnazjach. Przewagę swą zawdzięczała aspiracjom intelektualnym i uposażeniu materialnemu rodziców, przynależących do szlachty – właścicieli ziemskich lub warstwy urzędniczej. Liczbę młodzieży żydowskiej w gimnazjach w tym czasie szacować należy na około 3%. Rozmieszczenie szkół było na ogół prawidłowe. Gimnazja funkcjonowały: we Lwowie – Akademickie i Dominikańskie (założone w 1820 r.), w Tarnowie, Rzeszowie, Przemyślu, Stanisławowie, Zbarażu (przeniesione w 1805 r. do Brzeżan), Samborze (zał. 1792 r.), Buczaczu (1804), Bochni (1817), Nowym Sączu (1818) i Tarnopolu (1820). Przejściowo, ze względu na zmiany terytorialne, w ich skład wchodziło gimnazjum w Zamościu (1784–1809) i św. Anny w Krakowie (1795–1809) oraz w Czerniowcach (1808–1848)<sup>23</sup>, gdyż Bukowina podlegała wówczas pod galicyjski system administracyjny. Pamięciowy system nauki, schematyczne podręczniki, skąpa ilość pomocy naukowych wpływały ujemnie na poziom nauki. Kadra nauczycielska na przełomie XVIII i XIX wieku składała się w znacznej mierze z zakonników z likwidowanych klasztorów, a później ze zgermanizowanych Czechów, Morawian i Polaków oraz Austriaków, którzy wobec niskiego uposażenia więcej dbali o środki materialne, aniżeli o rozwój intelektualny uczniów.

Do Wiosny Ludów władze austriackie, mimo próśb większych miast, nie stworzyły podstaw dla rozwoju szkolnictwa zawodowego. Na dobrą sprawę tylko utworzona we Lwowie w 1817 r. trzyletnia Szkoła Realna dawała przygotowanie do zawodów technicznych i komercyjnych<sup>24</sup>. Izraelska szkoła realna w Brodach miała charakter handlowy (1818–1853) i słabą frekwencję, najwyżej 66 uczniów w trzech klasach. Szkoła ta powstała z inicjatywy miejscowych przedsiębiorców. Brody były najbogatszym i najludniejszym po Lwowie i Krakowie miastem w Galicji, zamieszkałym w 80% przez ludność izraelską, 10% polską i ok. 7% grekokatolicką. Szkoła miała wzbogacić doświadczenie zawodowe miejscowych kupców, którzy wykorzystując położenie miasta – 9 km od granicy rosyjskiej po 1772 r. i tranzytową trasę z Włoch przez Wiedeń, Lwów do Kijowa i Moskwy oraz przejazd pątników do sanktuarium OO. Bazylianów w Poczajowie – uzyskali od władców Austrii przywilej wolnego miasta handlowego (1773–1880) na równi z Triestem i Fiume (Rijeką). Dostęp do tej szkoły mieli Rusini i Polacy. Ci ostatni w latach trzydziestych osiągnęli prawie połowę stanu uczniów, tak że gmina izraelska zamierzała przestać finansować ten zakład edukacyjny<sup>25</sup>.

Szkoła akuszerek przy Studium Medyczno-Chirurgicznym we Lwowie nie nadała ze szkoleniem dostatecznej kadry położnych dla Galicji, toteż wiele adeptek z tego regionu uzyskiwało fachowe wykształcenie w Szkole Akuszerek w Czerniowcach (zał. 1813 r.) lub Trieście (1814 r.) – dwu najstarszych, samodzielnych tego typu placówkach w Austrii<sup>26</sup>.



Na ten również okres przypada powołanie szkół specjalnych. Zakład Głuchoniemych otwarty w 1830 r. we Lwowie i Zakład Ociemniałych uruchomiony tamże w 1851 r. przygotowywały do samodzielnego życia zaledwie jedną czwartą osób wymagających takiej opieki w Galicji<sup>27</sup>.

W zakresie szkolnictwa elementarnego w Galicji, władzom wiedeńskim zależało głównie na nadaniu mu niemieckiego charakteru. Do akcji tej przystąpiono zasadniczo dopiero w 1784 r., kiedy zlikwidowano szkoły parafialne lub miejskie, a na ich miejsce utworzono niemieckie dwuklasowe szkoły trywialne z językiem posiłkowym polskim lub narzeczem ruskim w klasie pierwszej oraz szkoły główne, zwane też normalnymi – trzyklasowe, w stolicach obwodów i w większych ośrodkach miejskich. Dużą rolę w ich organizacji odegrał ks. Franciszek Hofmann, pierwszy wizytator szkolnictwa w Galicji<sup>28</sup>. W pierwszym okresie posady w szkołach głównych obsadzono przeważnie przybyszami z głębi Austrii. Dla pozostałych szkół zatrudniono osoby miejscowe, po przeszkoleniu kursowym lub ukończeniu preparand, tj. seminariów nauczycielskich przy szkołach głównych (Lwów 1780). Na początku XIX wieku kształcenie nauczycieli ograniczono do szkół głównych w siedzibach konsystorzki biskupich. Czas nauki wydłużono do roku (1841 r.) i do dwóch lat (1855 r.)<sup>29</sup>.

Dwie główne nacje – Polacy i Rusini – nie zaakceptowali tych szkół. Nie wzbudzała ich zaufania rygorystyczna ustawa z 1781 r. o obowiązkowym posyłaniu dzieci w wieku szkolnym: (7–12 lat) do szkół niemieckich, ani sankcje pieniężne nakładane na rodziców za niewywiązywanie się z tego obowiązku, groźby aresztu, zakazy przyjmowania adeptów do zawodu rzemieślniczego i udzielania im ślubu, jeżeli nie mogli wykazać się świadectwem ukończenia szkoły trywialnej. Gminy i dominia (dwory) nie były zainteresowane w świadczeniu środków na wzniesienie budynków szkolnych i gaże dla nauczycieli. Wydatki na szkoły główne pokrywano z dotacji państwowych, tzw. Funduszu Naukowego. W szkołach miejskich frekwencja była większa. Do klas starszych uczęszczali synowie polskiej szlachty z prowincji, chcący dostać się do gimnazjów. Ogólnie do Wiosny Ludów kształceniem elementarnym objęto minimalny procent młodzieży w wieku szkolnym. Cesarz Józef II (1780–1790) zastał w Galicji 108 szkół ludowych i zwiększył je za swego panowania do ponad 300. Główny ich trzon tworzyły szkółki założone wśród kolonistów niemieckich w Galicji i szkoły niemiecko-żydowskie. W 1815 roku notowano w Galicji 349 szkół ludowych, w tym 302 trywialne, 32 normalne dla chłopców, 15 dla dziewcząt w miastach. Dopiero w latach trzydziestych i czterdziestych zaznaczył się przyrost liczby szkół ludowych, głównie parafialnych. W 1841 r. funkcjonowało już 1946 szkół ludowych, gromadzących 70135 dzieci, 736 nauczycieli i 1409 pomocników. W 1848 r. czynnych było 2231 szkół trywialnych, a w 1849 r., wraz przyłączonymi szkołami Krakowa i Rzeczypospolitej Krakowskiej, 2307 szkół trywialnych<sup>30</sup>. Istotny wpływ na to miało zjednanie sobie duchowieństwa poprzez oddanie scholastykom diecezjalnym nadzoru nad szkolnictwem ludowym w latach 1808–1809 i zezwolenie na tworzenie szkół

parafialnych. To ostatnie uprawnienie wykorzystali przełożeni kościoła grekokatolickiego do stworzenia podwalin pod rozwój ruskiego szkolnictwa narodowego po 1848 r. Szczególną rolę odegrał tu ks. Jan Śmigurski, biskup przemyski (1808–1847). Utworzył on najwięcej szkół parafialnych i zapoczątkował kształcenie diaków – kantorów przy szkole organistowskiej (zał. 1818 r.) w Seminarium Duchownym w Przemyślu. Nieco później utworzono szkoły muzyczne dla diaków na prowincji w następujących miejscowościach: Zawałów pow. Podhajce, Szumiach pow. Turka i Krystynopol pow. Sokal<sup>31</sup>. Jakkolwiek zagadnienie kształtowania się szkoły narodowej ruskiej nie zostało dotychczas zbadane, wydaje się, że przede wszystkim znajomość ruskiego folkloru i języka oraz zbliżony do wieśniaków styl życia jednały diakom uznanie u ruskiego chłopstwa. W następstwie tej akcji już w latach czterdziestych ilość szkół parafialnych grekokatolickich i ilość uczących się dzieci przewyższały pod tym względem wysiłki Polaków.

Dzieci austriackich lub zgermanizowanych urzędników, wojskowych, kupców uczęszczały do szkół normalnych w miastach. Spośród nich największą wagę przywiązywano do dwóch szkół lwowskich, przy których istniały preparandy. Były to: Szkoła Normalna (1775–1808), później Wzorowa Szkoła Główna (k.k. Musterhauptschule), od 1854 dla grekokatolików, w 1877 r. nazwana im. St. Konarskiego, a od 1890 im. A. Mickiewicza. Drugą tworzyła dawna szkoła katedralna, przekształcona w 1789 r. w Miejską Szkołę Główną, od 1855 r. Wzorową Szkołę Główną dla rzymskokatolików, od 1873 r. im. G. Piramowicza. Wyłącznie niemiecki skład młodzieży posiadało około 50 szkół trywialnych, założonych w Puszczy Sandomierskiej, w okolicach Lwowa i na Podkarpaciu (Sambor, Stryj) przez osadników sprowadzonych z Nadrenii, Szwabii, Palatynatu za czasów Józefa II i jego następców<sup>32</sup>. Stopień organizacyjny tych szkół był różny. Zwano je trywialnymi i parafialnymi, ze względu na czas pracy określano zimowymi (Winterschule) lub wędrownymi (Wanderschule), gdy naukę z braku budynku przenoszono z chaty do chaty. F. Seefeld przytacza, że w Chruśnie izba lekcyjna posiadała rozmiary 3 x 4 m, a mieszkanie nauczyciela 2 x 2,5 m<sup>33</sup>. Gminy i dominia nie zawsze wywiązywały się z obowiązków utrzymywania tych szkół; czasami dofinansowywano je z budżetu Funduszu Naukowego, rodzice płacili (po 15 krejcerów od dziecka) wdzięczni nauczycielom za to, że ich dzieci nie zapomną ojczystej mowy i obyczajów. Z braku nauczycieli znaczną ich liczbę sprowadzano z niemieckiego Śląska. Do powstania i uposażenia tych szkół na początku XIX wieku znacznie przyczynił się Samuel Brodetzky<sup>34</sup>, superintendent kościoła ewangelickiego we Lwowie. Szkoły trywialne osadników wyznania ewangelickiego stanowiły trzy czwarte ogółu szkół nacji niemieckiej i okazały się na przestrzeni wieków odporniejsze na procesy asymilacyjne, aniżeli szkoły niemieckich osadników wyznania rzymskokatolickiego. Spośród czterech narodowości zamieszkujących Galicję do Wiosny Ludów osadnicy niemieccy kształcili około 50% swoich dzieci, podczas gdy ludność polska czy żydowska około 10–15%, a ruska najwyżej 5%. Dla zobrazowania stanu rozwoju szkół niemieckich przytaczam dane o

siedmiu szkołach ewangelickich w obwodzie lwowskim, na 11 tamże istniejących. Małe liczebnie te kolonie, odległe 25–30 km na pd.od Lwowa, skupiały mieszkańców przybyłych znad Renu za czasów Józefa II, wokół parafii Dornfeld (Chruśna, Falkenstein, Einsiedel, Reichenbach, Rosenberg).

Rok założenia szkoły	Miejscowość	Stan młodzieży w latach						
		1805	1807	1820	1843	1870	1886	1913
1787	Dornfeld	80	100	150	202	146	180	163
1787	Reichenbach	16	29	51	65	64	50	47
1804	Lindenfeld	..	24	30	38	42	30	20
1806	Chruśna	–	16	37	37	38	40	0
1786	Falkenstein	42	46	45	64	94	60	70
1796	Einsiedel	..	25	30	50	42	50	41
1803	Rosenberg	..	24	17	41	24	26	31
<b>Razem</b>		138	264	360	497	450	436	402

Ludność żydowska w Galicji stanowiła 7% społeczności i skupiała się głównie w Galicji Wschodniej (11%, Zachodniej 4,5%). Prowincja ta była głównym centrum skupienia tej nacji w monarchii habsburskiej (w 1860 r. – 72,3%)<sup>35</sup>. Przywódcy tej ludności wykazywali zadziwiająco elastyczność w przystosowaniu się do zmieniających się władz austriackich po 1772 r., polskich po 1867 r. W zakresie szkolnictwa ludowego wzbudziła ich niepokój ustawa z 1781 r. o obowiązkowym posyłaniu dzieci do wspólnych szkół z chrześcijanami, toteż uzyskali zgodę na tworzenie szkół niemiecko-żydowskich (deutsch-jüdische Schule). Pierwsze takie placówki utworzono w 1784 r. w większych skupiskach izraelskich: we Lwowie (nauczyciel Iser Münden), w Brodach, Przemyślu, Tarnopolu, Tarnowie, Rzeszowie (otwarta w czerwcu 1785 – Jakub Sklör). W cztery lata później było tych szkół 48, a w chwili likwidacji w 1808 r. – aż 107<sup>36</sup>. Dla dziewcząt uruchomiono trywialne szkoły izraelsko-niemieckie we Lwowie i Brodach. W czterdziestotysięcznym Lwowie w 1790 r. mieszkało 14 tysięcy Izraelitów, czynnych było 7 szkół tej narodowości, w tym jedna tzw. Główna, przy której otwarto w 1787 r. preparandę kształcąca nauczycieli (kierownik Adam Friedenthal)<sup>37</sup>. Program nauki, z wyjątkiem lekcji religii, był taki sam, jak w innych szkołach monarchii. Frekwencja jednak była słaba. Ortodoksyjni Żydzi wzbraniali się przed posyłaniem dzieci do tych szkół. Tak na przykład w obwodzie brzeżańskim uczęszczało 533 dzieci, stryjskim 623, żółkiewskim 100, przemyskim 1200, tarnowskim 705. Szkoły niemiecko-żydowskie na ziemiach polskich pod zaborem austriackim stanowiły krok na drodze emancypacji oświaty żydowskiej, próbowały wyrwać dzieci z zacofania chederów, skupiających parę tysięcy dzieci; w samym tylko Lwowie w 83 chederach i meumedach było 1574 dzieci w 1795 r.<sup>38</sup>



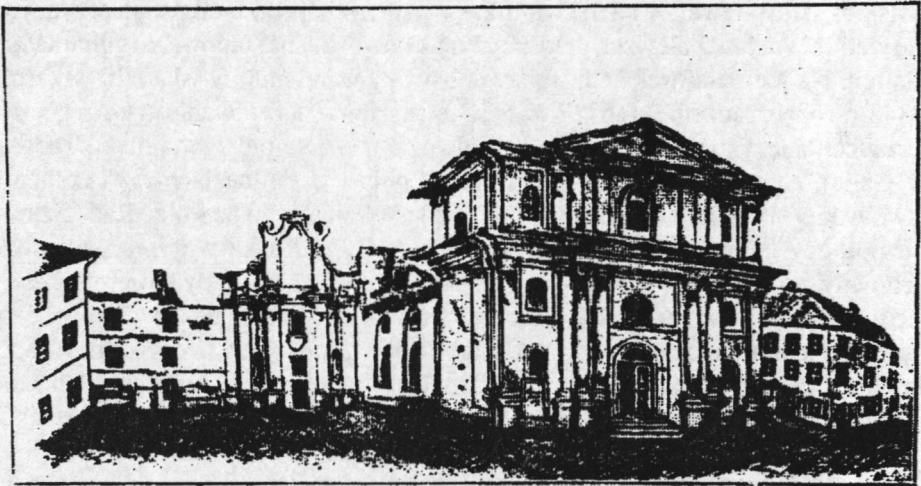
Język niemiecki stosowany w szkołach niemiecko-żydowskich zbliżony był częściowo do powszechnie używanej przez Izraelitów mowy jidysz i nie stwarzał ich dzieciom takich trudności, jak młodzieży polskiej czy ruskiej. Głównym inspiratorem i wizytatorem (1787–1801) tych szkół był Herz Homberg, Izraelita z Pragi, zwolennik ruchu chasydzkiego, który zainicjował w Berlinie Moses Mendelsohn. Wojny napoleońskie położyły kres tym szkołom. Była to niepowetowana strata dla dzieci i dla wykształconej 150-osobowej kadry nauczycieli izraelickich.

Odrodzenie szkół niemiecko-żydowskich nastąpiło po Kongresie Wiedeńskim, ale tylko w kilku ośrodkach miejskich. W 1813 r. otwarto izraelicką szkołę główną dla chłopców i przy niej trywialną dla dziewcząt w Tarnopolu. Identycznie postąpiono w 1820 r. w Brodach. Trzecią tego typu placówkę uruchomiono we Lwowie w 1844 r. O ile dwie pierwsze utrzymywały się z dotacji gmin izraelickich, to lwowski zakład, w myśl zatwierdzonej fundacji z roku poprzedniego, środki na funkcjonowanie szkoły czerpał z taks pobieranych od bicia bydła na mięso koszerne<sup>39</sup>. Po przyłączeniu Rzeczypospolitej Krakowskiej w 1846 r. doszła szkoła czwarta, utrzymywana w Krakowie na Kazimierzu od 1834 r.

### **Walka o narodowy charakter uczelni i szkół w okresie konstytucyjnym (1848–1867–1873)**

Z chwilą wybuchu rewolucji 1848 r. w Wiedniu i Pradze, polska liberalna inteligencja i postępową szlachta wysłały 18 marca ze Lwowa do stolicy naddunajskiej adres w sprawie spolszczenia szkół, urzędów i sądów. W drugiej petycji wiedeńskiej z 6 kwietnia 1848 r. pomyślano już kategoriami szerszymi i uwzględniono życzenia wszystkich nacji w regionie, postulując, by nauka w szkołach dla ludu odbywała się „...w takim narzeczu, jakie według miejscowości jest przeważającym”<sup>40</sup>. Hr. Stadion – zręczny gubernator Galicji, poparł aspiracje Rusinów, którzy w adresie do cesarza z 19 kwietnia 1848 r. prosili, aby w obwodach zamieszkałych przez większość pochodzenia ruskiego w szkołach ludowych i wyższych wprowadzono nauczanie w języku ruskim i w takiej mowie kształcono popów w seminariach duchownych<sup>41</sup>. Na tym tle zrodził się konflikt, który rozwiązała Konstytucja kwietniowa z 1848 r. Zastrzegła ona dla ludów monarchii nietykalność narodowości i języka. W krajach o ludności mieszanej zapewniała mniejszościom środki do pielęgnowania języka narodowego. To zachęciło do śmielszej działalności Radę Narodową Centralną we Lwowie – wyłonioną przez Polaków i Radę Główną Ruską – wybraną przez ludność ukraińską<sup>42</sup>. Ta ostatnia w parlamencie w Wiedniu w czerwcu 1848 r. wystąpiła z wnioskiem podzielenia Galicji na dwie części – polską i ruską. To zaniepokoiło nie tylko element mniejszościowy polski we wschodniej Galicji (20% Polaków, 69% Rusinów, 11% Żydów), ale również Austriaków. W sprawy wewnętrzne monarchii wmisczała się Rosja i ukrywając własne ekspansjonistyczne plany odnośnie zajęcia Galicji Wschodniej, zaczęła popierać dążenia narodowościowe Rusinów i niepodległościowe innych Słowian, poczynając od pierwszego kongresu panslawistycznego w

Pradze w 1848 r. W rozgrywkach wewnętrznych Austriacy, szachując Polaków – Rusinami, tych ostatnich, mimo przyznanych im uprawnień, nie obawiali się. Rusini nie posiadali kadry naukowej, a kilkunastu ich uczonych nie było w stanie prowadzić uczelni. Ich język literacki dopiero się krystalizował. Zasady gramatyki opracowywano, nieliczna inteligencja posługiwała się alfabetem i językiem polskim i niemieckim, wyższe duchowieństwo jeszcze łacińskim, w seminarium grekokatolickim we Lwowie uczono do 1848 r. po polsku. W zakresie szkolnictwa Rusini nie posiadali prawie nauczycieli do gimnazjów. Diacy słabo uposażeni, reprezentowali niski poziom wiedzy, brak było budynków, podręczników ruskich i środków materialnych. Skromny pierwszy zjazd uczonych ruskich 19–25 października 1848 r. we Lwowie powołał, popieraną odąd przez Rosję, Bałtycko-Ruską Matycę, która w swoim programie postawiła sobie za cel rozwijanie ruskiego piśmiennictwa, upowszechnianie książek i przygotowanie kadry dydaktycznej. W wyniku starań członków zjazdu otwarto w grudniu 1848 r. katedrę języka i literatury ruskiej na Uniwersytecie Lwowskim, opublikowano parę grammatyk ruskich i książek ukraińskich. W następnych latach, po wyczerpaniu skromnych możliwości, ograniczono się do przekładów na język ruski podręczników niemieckich lub polskich autorów<sup>43</sup>.



II. 1. Uniwersytet Lwowski po spaleniu 1848 r.



Izraelicka burżuazja w galicyjskich miastach w okresie Wiosny Ludów zajęła pozycję wyczekującą. W radach miejskich we Wschodniej Galicji przewagę mieli Polacy. Rusini w miastach tworzyli tylko 10% społeczeństwa, 90% stanowili chłopci mieszkający na wsi. Niemieccy nauczyciele, urzędnicy, pracownicy sądownictwa, a więc mówiący po niemiecku Austriacy, Czesi, Morawianie osiedleni od dwóch, trzech pokoleń w Galicji i znający miejscowy język i stosunki, zajęli na ogół postawę propolską. Część ustosunkowała się nieprzyjaźnie, zwłaszcza ci, którzy nie mogli posługiwać się w gimnazjach i uczelniach językiem polskim i groziła im utrata posad i przeniesienie nad Dunaj i Wełtawę, co w części nastąpiło po 1850 r. i 1871 r.

Krzepiąco na stan nauki, kultury i oświaty w Galicji wpływało przyłączenie Rzeczypospolitej Krakowskiej do Austrii w 1846 r. Odtąd ważny ośrodek przeciwstawiania się germanizacji zaboru austriackiego stanowiły szkoły i uczelnie krakowskie: Uniwersytet Jagielloński i Instytut Techniczny (zał. 1834 r.) oraz związane z nim Szkoła Malarska i Krakowska Szkoła Muzyczna (1841–1873). Trzy te ostatnie placówki, utrzymujące się z trudem z własnych środków, prowadziły zajęcia po polsku, a władze wiedeńskie starały się je zdegradować do szkół średnich, chociaż Instytut Techniczny w Krakowie przewyższał poziomem nauczania Instytut Techniczny we Lwowie<sup>44</sup>. Pod wpływem wystąpień społeczeństwa i młodzieży zezwolono 22 docentom w Uniwersytecie Lwowskim na prowadzenie prywatnych wykładów po polsku.

W gimnazjach w 1848 r. wprowadzono korespondencję i zajęcia w języku polskim, o ile pozwalały na to kwalifikacje nauczycieli. Do tych zmian przyczynił się walcnie Wacław Zalewski, pierwszy Polak powołany na stanowisko gubernatora Galicji. Na jego wniosek Ministerstwo Oświaty w Wiedniu wydało 29 września 1848 r. rozporządzenie L.6117, zalecając „ażeby w oczekiwaniu wyższego wykształcenia języka ruskiego i nim przyjdzie do podziału polskich i ruskich części w Galicji zaprowadzić niezwłocznie język polski w gimnazjach i w Akademii Lwowskiej” i dla zabezpieczenia praw języka ukraińskiego powołać Radę Szkoły do pomocy gubernatora. W następstwie tego Rada Ruska wezwała wszystkie gromady, miasta i rady terenowe, aby złożyły protesty, „że nigdy nie wyrzeczemy się mowy ruskiej w szkole ani w sądzie”<sup>46</sup>. Język ukraiński, jako drugi obowiązujący przedmiot nauczania, wprowadzono w obu gimnazjach lwowskich: Akademickim, gdzie wykłady dalej prowadzono po niemiecku i w Dominikańskim Gimnazjum, gdzie wszystkie lekcje odbywały się po polsku. Zajęcia po ukraińsku zaprowadzono jedynie w Gimnazjum OO. Bazylianów w Buczaczu.

W zakresie szkolnictwa ludowego austriackie władze we Lwowie wydały 11 kwietnia 1848 r. okólnik nr 6286, zalecając w szkołach trywialnych uczenie dzieci w języku miejscowym, a w wypadku mieszanej ludności, w obu językach. Rozporządzenie to polecono realizować w porozumieniu z konsystorzami obu obrzędów. Grekokatolicki biskup Hrihorij Jachimowicz w kurendzie z 16 maja zalecił organizowanie szkół ukraińskich we wszystkich gromadach archidiecezji. Konsystorz



Il. 2. Fronton zabudowań klasztoru i szkół ukraińskich OO. Bazylianów w Buczacu. Rok 1865.

metropolitalny rzymskokatolicki (Kajetan Żmigrodzki) w kurendzie z 11 maja 1848 L. 6286 zarządził, aby w myśl § 4 Konstytucji zakładano szkoły parafialne i wprowadzono do nich język miejscowy, tj. polski lub ruski, albo w przypadku ludności mieszanej – polski i ukraiński, lub polski, ruski i niemiecki. To wytworzyło zatarg między wyższym duchowieństwem obu obrzędów oraz między ludnością polską i ruską. Konflikt pogłębił się na tle społecznym, gdyż po zniesieniu pańszczyzny w 1848 r. właściciele dworów, a byli nimi w Galicji Wschodniej w dominującym stopniu Polacy, przestali świadczyć opłaty i dawać budulec na ukraińskie szkoły. Niezadowolenie Rusinów wzrosło w najbliższych latach, gdyż chłopcy zaczęli przegrywać procesy z polskimi panami o serwituty, przyznane ziemianom przez władze austriackie. Radykalnie usposobieni Ukraińcy wyrażali również niezadowolenie z powodu powołania do Rady Szkolnej we Lwowie Rusinów – kompromisowo nastawionych do Polaków i pominięcia nacjonalistycznych działaczy (ks. Michajło Kuziemski i Michajło Malinowski). W odwet za to Ruska Rada Narodowa zwróciła się do cesarza i Ministerstwa Oświaty w Wiedniu, aby usunięto nauczanie w języku polskim i ukraińskim i wprowadzono z powrotem zajęcia w języku niemieckim oraz język ukraiński jako przedmiot nauczania, a lekcje języka polskiego uznano za nadobowiązkowe. Władze austriackie skwapliwie z tego skorzystały i rozporządzeniami z 4 grudnia 1848 r. i 8 stycznia 1849 r. przywróciły stan poprzedni w szkołach ludowych i średnich

Galicji Wschodniej. W Galicji Zachodniej przywrócono rozporządzeniem z 12 września 1850 r. język niemiecki w wyższym gimnazjum, a w 1853 r.<sup>47</sup> w pozostałych szkołach. Tak więc niedoceniając przez Polaków aspiracji narodowych Rusinów i wygórowane ich żądania nie tylko uniemożliwiły stworzenie własnego szkolnictwa narodowego dla obu nacji, ale jeszcze na przyszłość je poróżniły. Triumf odniosła manipulująca nimi, odradzająca się austriacka reakcja, która przywróciła policyjny, centralistyczny i germanizacyjny system rządów w Austrii za premiera Aleksandra Bacha (1852–1859).

W latach 1852–1853 zmieniono Uniwersytet Jagielloński, a niektórych polonofilskich profesorów usunięto (A. Małeki, W. Pohl, A.Z. Helcel, J. Zielonacki). Język ukraiński wycofano z gimnazjów we wschodniej części kraju w 1856 r. Z językiem polskim zostały się tylko w latach pięćdziesiątych klasy paralelne w Gimnazjum Dominikańskim we Lwowie, z których utworzono w 1858 r. samodzielne Gimnazjum im. Franciszka Józefa, z polskim językiem nauczania (od 1919 im. St. Batorego)<sup>48</sup>. Szkoły ludowe Rzeczypospolitej Krakowskiej ostatecznie zmieniono w 1853 r. Po podpisaniu konkordatu Austrii z Państwem Kościelnym w 1855 r. całość szkolnictwa ludowego różnych typów (główne, trywialne, parafialne) podporządkowano odpowiednim wyznaniom. We Lwowie już w 1854 r. dokonano selekcji młodzieży pod względem wyznaniowym, przydzielając ją do szkół głównych i preparand grecko- i rzymskokatolickich. Na rabinów i pastorów przerzucono odpowiedzialność za elementarne wykształcenie młodzieży ich wyznań.

Przegrana kampania z Francją i Włochami w 1859 r. i z Prusami w 1866 r. zmusiła Habsburgów do ratowania rozpadającej się wielonarodowościowej monarchii, czego przejawem było przyznanie poszczególnym narodowościom praw politycznych i poszanowanie odrębności kulturowych. Dyplom październikowy z 20 X 1860 r. zapoczątkował zwołanie sejmów krajowych i utworzenie parlamentu dla rozstrzygnięcia spraw wspólnych – Rady Państwa w Wiedniu. Wkrótce stały się dwie orientacje. Liberalni Austriacy, zwolennicy prądu centralistycznego, zmierzającego do utworzenia jednolitej monarchii konstytucyjnej, chwilowo zwyciężyli, wprowadzając za rządów A. Schmerlinga patent lutowy w 1861 r., ograniczający uprawnienia sejmów krajowych na rzecz Rady Państwa. Drugie ugrupowanie polityczne, składające się z różnych nacji, domagało się utworzenia autonomiczno-federalistycznej monarchii z uwzględnieniem szerszych praw historycznych pojedynczych krajów. Wobec groźby secesji Węgrów, wspieranych przez Czechów i Polaków, cesarz złagodził kurs (rząd R. Belcredięgo w 1865 r.) i zgodził się na utworzenie dualistycznej monarchii austriacko-węgierskiej w 1867 r. składającej się z dwóch państw, dwóch rządów – w Wiedniu i Budapeszcie, a mających tylko wspólnego władcę, politykę zagraniczną i armię. W rozgrywkach tych konserwatyści krakowscy i wschodniogaliccyjscy ziemianie wytargowali autonomię Galicji poprzez rozszerzenie kompetencji sejmu we Lwowie, powołanie samorządów terytorialnych, utworzenie lokalnego rządu, czyli Wydziału Krajo-



wego, spolszczenie administracji, szkolnictwa i sądownictwa. Galicyjscy posłowie i działacze polityczno-kulturalni (J. Dietl, M. Kabat, D. Pietruski, W. Dzieduszycki i inni), mimo opozycji ruskiej (Bazyli Kowalski i inni), zatroszczyli się o nadanie polskiemu elementowi przewagi w szkolnictwie<sup>49</sup>.

W wyniku starań posłów, uczonych, studentów, a zwłaszcza namiestnika Agenora hr. Gołuchowskiego, doszło do polonizacji Uniwersytetu Jagiellońskiego 1868–1870, a następnie, wbrew oporowi części niemieckich profesorów i ruskiej grupy studentów, do spolszczenia Uniwersytetu Lwowskiego (1870 r.). Natomiast wysiłki Pawła Brzezińskiego – dyrektora Akademii Technicznej w Krakowie, wspierane przez wyborców w Sejmie Krajowym, okazały się nieprzekonujące dla kół wiedeńskich i nie udało się utworzyć dla rolniczej Galicji drugiej uczelni technicznej z planowanymi wydziałami górniczo-hutniczym i rolno-leśnym. Tylko po modernizacji wyższych szkół technicznych (Graz 1864, Wiedeń 1865, Brno 1867) i zrównaniu ich poziomu ze stanem politechnik niemieckich (Karlsruhe, Drezno, Zurych) zgodzono się na reorganizację i polonizację (1871–1877) C.k. Szkoły Politechnicznej we Lwowie.

W celu zaspokojenia zapotrzebowania na średnią kadre techniczną, w tym eksploatacji kopalni w Galicji, otwarto w Wieliczce w 1861 r. państwową Szkołę Górniczą kształcąca sztymarów<sup>50</sup>. W tym samym czasie uruchomiono we Lwowie, ze środków miejskich, szkołę przemysłowo-handlową. Dla rzemieślniczych terminatorów żydowskich, przygotowujących się do złożenia egzaminu na czeladnika, utworzono w 1865 r. szkołę przemysłową uzupełniającą podobną do tych, jakie od przeszło ćwierćwiecza zaczęto organizować w krajach niemieckich. Była to szkoła ufundowana przez Markusa Bernsteina, zmarłego w 1849 r. Izraelitę rodem z Brodów, który dorobił się znacznej fortuny na handlu końmi we Lwowie, lecz z powodu nieuczciwych transakcji zmuszony został przez współrodaków do przeniesienia się do Odessy, skąd do miasta nad Pełtwią wrócił pod koniec życia. Potrzebom wolnokonkurencyjnego handlu, powołaniu Izb Handlowo-Przemysłowych w Krakowie, Lwowie i Brodach w 1850 r., tworzeniu się sieci banków i kas oszczędności, budowie galicyjskich linii kolejowych nie towarzyszyła odpowiednia troska o kształcenie kadr ekonomicznych. Żydowska szkoła przemysłowo-kupiecka w Krakowie na Kazimierzu (Israelitische Gewerbe- und Handelsschule), czynna od 1846 r., kierowana przez Adolfa Lewickiego, wegetowała i dopiero w latach sześćdziesiątych po spolonizowaniu, za staraniem J. Dietla, zwiększyła frekwencję do tysiąca uczniów<sup>52</sup>. Żenująco niski był poziom i stan słuchaczy w oddziale handlowym Akademii Technicznej we Lwowie, tak że ostatecznie go rozwiązano w 1875 r. Niemiecko-żydowska szkoła handlowa w Brodach po przekształceniu w 1853 r. na niższą szkołę realną, a w 1885 r. na gimnazjum realne, z programem kształcenia drobnych kuców, nie odpowiadała interesom komercyjnym handlowców, tak że proponowali w 1856 r. stworzenie klasy czwartej z odrębnym fachowym programem nauczania, lecz władze wiedeńskie się na to nie zgodziły.

O podniesienie stanu galicyjskiego rolnictwa zadbali polscy ziemianie, skupieni w Galicyjskim Towarzystwie Gospodarczym we Lwowie i Towarzystwie Gospodarczym Rolniczym w Krakowie. Zaczęli wydawać własny periodyk i kształcić kadry w utworzonych dwóch średnich szkołach: w Dublanach koło Lwowa (1856) i w Czernichowie (1860)<sup>53</sup> w pobliżu Krakowa. Z inicjatywy społecznej otwarto też szkołę ogrodników we Lwowie (1856 r.).

W zakresie lecznictwa zaznaczyła się poprawa w unowocześnieniu metod leczenia, zwiększeniu ilości łóżek w szpitalach chrześcijańskich powszechnych, jak i tworzonych żydowskich. Wzrósł stan lekarskiej i średniej kadry medycznej wskutek przyłączenia wydziału medycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego do Galicji i wraz z nim niesamodzielnej szkoły akuserek, kształcącej, jak i lwowska placówka, dziewczęta różnych narodowości.

Współzawodnictwo narodowościowe, wskutek zelżenia cenzury i nadzoru policji, objęło również życie kulturalne i szkolnictwo artystyczne. Obok dawnych występów niemieckich trup teatralnych i koncertów orkiestr wojskowych, pojawiły się polskie zespoły. Teatr hr. Skarbka założony w 1842 r. ostatnie przedstawienie po niemiecku wystawił w 1872 r., a inscenizacją *Halki Moniuszki* 6 kwietnia tegoż roku zapoczątkował bujny okres narodowej działalności. Do współzawodnictwa z Polakami przystąpili Rusini, otwierając w 1864 r. Ruską Besidę preferującą sztuki ukraińskich autorów. Potrzebnych do wystawienia sztuk wokalistów i instrumentalistów przygotowywała Szkoła Galicyjskiego Towarzystwa Muzycznego, która za czasów Karola Mikulego (1858–1887) uległa polonizacji i pod względem poziomu kształcenia zrównała się z dziesięcioma konserwatoriami działającymi wówczas w Europie, m.in. w Paryżu, Wiedniu, Berlinie u Sterna, Pradze czy Warszawie<sup>54</sup>. Rusini, za sprawą zdolnego wokalisty A. Wachnianina, powołali podobną placówkę – Torban, ale szkoła ta wkrótce upadła<sup>55</sup>. Na ten również okres przypada otwieranie prywatnych szkół muzycznych w większych miastach Galicji i zakładanie towarzystw (Brody). Do ważniejszych ośrodków należała Szkoła Muzyczna w Krakowie<sup>56</sup> oraz szkoły organistów przy seminariach duchownych obu obrzędów w Przemyślu i Lwowie.

Ustępstwa Wiednia na tle narodowościowym zarysowały się w obrębie szkolnictwa ogólnokształcącego. Ministerstwo stanu rozporządzeniem z 3 września 1860 r., z mocą obowiązującą od 1861 r., zaprowadziło zajęcia w języku polskim w niższym gimnazjum i, w zakresie historii naturalnej i matematyki, w wyższym. Gimnazja bowiem po 1849 r. uległy reorganizacji, nauki przedłużono z 6 do 8 lat, unowocześniono i rozszerzono programy nauczania, podniesiono kwalifikacje nauczycieli, uzależniając ich zatrudnienie od ukończenia studiów uniwersyteckich i złożenia trudnego egzaminu zawodowego. Również reorganizacji uległy szkoły realne. W myśl rozporządzenia z 13 sierpnia 1851 r. zwiększono w nich zakres nauki do 7 lat (czterech w niższej i trzech w wyższej szkole realnej). Obok Lwowa i Brodów nowe placówki tego typu powstały w Tarnopolu w 1858 r., Śniatynie w 1858 r. i Jarosławiu (1868 r.). Nowe gimnazja rząd utworzył w Tarnopolu (1855



r.), w Krakowie (Św. Jacka 1857 r.), we Lwowie (1858 r.), Drohobyczu (1858 r.), Kołomyi (1861 r.), Wadowicach (1866 r.) i Jaśle (1868 r.). W sumie liczba tych szkół wzrosła do pięciu realnych i dziewiętnastu gimnazjów. W roku szkolnym 1858/59 uczęszczało do nich 5384 uczniów, z tego 3124 Polaków (58,0%), 1303 Rusinów (24,2%), 472 Niemców (8,7%), 455 Żydów (8,5%) i 30 innych (0,6%)<sup>57</sup>. Podobnie jak na przełomie XVIII i XIX wieku, przewaga elementu niemieckiego zaznaczała się dalej, chociaż w mniejszym stopniu, natomiast ilość młodzieży żydowskiej wzrosła proporcjonalnie do stanu tej nacji w Galicji, odsetek młodzieży polskiej zmniejszył się, a wyraźnie wzrosła frekwencja młodzieży ruskiej, co się wiązało z rozwojem sieci szkół elementarnych ukraińskich i aktywnością tego środowiska.

Szkoły ludowe przybrały narodowy charakter. Ministerstwo Stanu rozporządzeniem z 28 lipca 1861 r. L.6152/130, zaleconym przez namiestnictwo 13 sierpnia 1861 r. L.51206 i z 28 kwietnia 1862 r. L.19390 zaprowadziło naukę w języku większości dzieci uczęszczających w danej miejscowości do szkoły. Stan szkół ludowych utrzymał się mniej więcej na jednakowym poziomie. W 1855 r. notowano ich 2083, w 1866 r. około 2040, z tego szkół polskich rzymskokatolickich było 757 (w diecezji metropolitalnej lwowskiej 190, w przemyskiej 243, w tarnowskiej 261 i krakowskiej 63), szkół ruskich grekokatolickich rejestrowano 1199 (w diecezji metropolitalnej lwowskiej 839, przemyskiej 360)<sup>58</sup>, liczbę szkół niemieckich, głównie ewangelickich – parafialnych szacować należy na około 60, a izraelickich funkcjonowało 9. Do szkół publicznych uczęszczało w 1865 r. 47 987 dzieci rzymskokatolickich, 47 861 grekokatolickich, 1606 ewangelickich (bez szkół parafialnych) i podobnie 1165 dzieci izraelickich bez szkół prywatnych, czyli razem 98619 uczniów, tj. około 15% dzieci w wieku szkolnym.

Szkoły niemieckie w całości prawie trywialne (główna w Białej), w połowie parafialne, gromadziły skromną liczbę uczniów i niektóre miały trudności z kontynuowaniem co roku nauki. Dostęp tej młodzieży do szkół średnich ułatwiał prowadzenie nauki jeszcze po niemiecku w klasach wyższych (III, IV) w szkołach głównych (do 1867 r.).

Pozycja Żydów wzrosła od 1861 r., kiedy zaczęto ich ujmować w statystyce, a w 1867 r., w myśl konstytucji, zrównano prawnie z innymi mniejszościami. Izraelici nie wyzbyli się uprzedzenia do szkół chrześcijańskich publicznych i tylko nieliczne dzieci żydowskie (około 5%) uczęszczały do nich w małych i średnich miasteczkach Galicji. W dużych ośrodkach miejskich utrzymywali Żydzi własne szkoły. Sieć dotychczasowych placówek w Tarnopolu, Brodach, we Lwowie i Krakowie na Kazimierzu zwiększono w latach sześćdziesiątych o pięć dalszych. We Lwowie w wyniku uzyskania od cesarza zezwolenia (26 kwietnia 1860 r.) na pobieranie taks od bicia bydła na mięso koszerne, powiększyły się dochody, przeznaczone na utrzymanie dwóch szkół trywialnych: Miejskiej i na Przedmieściu (Städtische u Vorstädtische Trivialschule). Również w Lipniku koło Bielska Niemcy i Żydzi, stanowiący dwie piąte mieszkańców osady, utworzyli w 1861 r.

deutsch-israelitische Volksschule. Kolejna żydowska placówka edukacyjna powstała w Bolechowie. Uczono tam po polsku, podczas gdy w pozostałych szkołach zajęcia prowadzono wyłącznie w języku niemieckim. W 1864 r. z legatu Mojżesza Sartora uruchomiono izraelską szkołę trywialną w Przemyślu. Łącznie w szkołach tych uczyło się w 1865 r. około 2500 dzieci izraelskich, a poziomem i frekwencją wyróżniała się Szkoła Główna we Lwowie, prowadzona przez Bernarda Sternberga<sup>59</sup>.

Rusini w latach 1848–1868 mieli więcej zorganizowanych szkół ludowych i procentowo nieznacznie więcej kształcili dzieci, aniżeli Polacy. Drogę ich młodzieży do szkół średnich utrudniały niedostatki finansowe i brak sieci wyżej zorganizowanych szkół. Należały do nich w latach sześćdziesiątych: Szkoła Główna wzorowa wraz z ruską preparandą we Lwowie, Szkoła Główna ukraińska dla chłopców w Ławrowie, prowadzona od 1789 r. przez OO. Bazylianów i Szkoła Główna dla dziewcząt w Jaworowie, pozostająca pod opieką sióstr Bazylianek.

Trzy czwarte szkół głównych znajdowało się w rękach Polaków. Posiadali oni liczniejszą i nieco lepszą kadrę nauczycieli, aniżeli inne nacje, chociaż o wszystkich uczących opinie pozostały nienajlepsze. Strona polska dysponowała kadrą i doświadczeniem z przeszłości w redakcji podręczników oraz organizacji oświaty. Ordynacja wyborcza dawała w sejmie galicyjskim przewagę polskiej wielkiej własności ziemskiej, która przestraszona ofensywą ukraińskiego szkolnictwa ludowego, poparła w 1866 r. projekt Józefa Dietla i uchwaliła ustawę o języku wykładowym w szkołach ludowych i średnich oraz statut Rady Szkolnej Krajowej, zatwierdzony przez cesarza 22 i 25 czerwca 1867 r.<sup>60</sup> W myśl tej ustawy prawo wyboru języka wykładowego w szkołach ludowych przysługiwało instytucji, która szkołę utrzymywała, a jeżeli była wspierana z funduszków publicznych, to w przypadku ludności mieszanej, o języku wykładowym polskim czy ruskim decydowała gmina, wspólnie z władzą szkolną krajową, z tym że język mniejszości zostawał przedmiotem obowiązkowej nauki. W rok później (22 czerwca 1868 r.), na podstawie porozumienia z gminami i kahałami, Rada Szkolna Krajowa uregulowała sprawę języka wykładowego w szkołach żydowskich. Do szkół niemiecko-żydowskich wprowadzono stopniowo, albo od razu, język polski, a w przedmiocie nauki religii znalazły się język hebrajski i nauka o Biblii. W szkołach średnich publicznych ustalono, że językiem wykładowym będzie język polski, zaś w prywatnych język, który sobie życzy instytucja finansująca szkołę. Język ruski wprowadzono stopniowo (od 1873 r.) do gimnazjum akademickiego we Lwowie. O wprowadzeniu tego języka do innych gimnazjów miał zadecydować Sejm Krajowy, o ile w klasie znajdzie się przynajmniej 25 uczniów tej narodowości. Język niemiecki postanowiono utrzymać w gimnazjach w Brodach i II Gimnazjum we Lwowie (dawne Dominikańskie).

Zmiany te uprawomocniła austriacka Konstytucja z grudnia 1867 r., która sejmom krajowym oddała całe ustawodawstwo w sprawie szkół ludowych i średnich oraz poręczyła prawa obywateli w zakresie równouprawnienia wszy-

stkich wyznań i wszystkich języków używanych w szkole, w urzędach, w życiu publicznym we wszystkich krajach monarchii.

Powołana w grudniu 1867 r. Rada Szkolna Krajowa we Lwowie<sup>61</sup> przejęła z rąk duchowieństwa i biurokracji, z wyjątkiem nauki religii, cały nadzór nad szkolnictwem ludowym, do kierowania którym powołała rady szkolne w terenie. Uprawnienia Sejmu Krajowego i Rady Szkolnej Krajowej władze wiedeńskie ograniczyły na rzecz ustawodawstwa ogólnopaństwowego. Ministerstwo Wyznań i Oświaty ustawą z 14 maja 1869 r. zniosło szkoły ludowe dawnego typu (główne, trywialne, parafialne), a w ich miejsce wprowadziło szkoły pospolite 1–4-klasowe i szkoły wyższego rzędu, tzw. wydziałowe w miastach. Do kształcenia nauczycieli powołano czteroletnie seminaria nauczycielskie. Sejm i Rada Szkolna Krajowa ustawy te zmodyfikowały i wprowadziły w życie ustawą z 2 maja 1873 r.

### Szkolnictwo narodowe w Galicji w epoce autonomii (1868–1918)

Aspiracje narodowe wielu ludów zamieszkujących monarchię habsburską w okresie dualistycznym uzewnętrzniły się w rozwoju życia politycznego i prężnym emanowaniu kultury. Spośród nacji zamieszkujących Galicję jedynie Polacy dysponowali odpowiednią kadrą naukową oraz środkami materialnymi (ziemian) i mogli liczyć na wsparcie rodaków, chroniących się do Galicji przed rusyfikacją i germanizacją w pozostałych dwóch zaborach. Rusini, niewiele mniej mający ludności w Galicji, aniżeli Polacy, ustępowali im pod tym względem, a na wsparcie ze strony zruszczonej i nie posiadającej rozwiniętej świadomości narodowej Rusi Kijowskiej i Zadnieprzańskiej nie mogli liczyć. O rozwoju oświaty decydowała jeszcze ofiarność i poświęcenie jednostek.

Dzięki zabiegom Jerzego hr. Lubomirskiego utworzono w Krakowie Akademię Umiejętności – najwyższą instytucję naukową, która utrzymywała się dzięki ofiarności społeczeństwa polskiego, zintegrowała uczonych wszystkich trzech zaborów i w ciągu niespełna pięćdziesięciolecia (1873–1918) opublikowała więcej prac, aniżeli ukazało się ich na przestrzeni pięciu wieków istnienia państwa polskiego. Akademia nawiązała współpracę i wymianę naukową z ponad stu uczelniami i instytucjami zagranicznymi, zdobyła uznanie i ugruntowała pozycję narodu polskiego, mimo sprzeciwu władz wiedeńskich i dworów w Berlinie i w Petersburgu<sup>62</sup>.

Rusini starali się naśladować Polaków i w 1872 r. powołali Towarzystwo Naukowe im. Szewczenki. Ich uczeni stworzyli ukraiński alfabet (A. Barwiński), wydali wiele dzieł literackich własnych pisarzy i źródeł historycznych oraz opracowali różne przyczynki historyczne i historię literatury ukraińskiej.

Polskie Ossolineum przekształciło się w największą oficynę wydawniczą w monarchii.

W zakresie szkolnictwa wyższego Polacy stoczyli najpierw kampanię o wspomniane już spolonizowanie Uniwersytetu Jagiellońskiego, następnie Iwowskiego i c.k. Szkoły Politechnicznej (1877 r.). Dalsze zabiegi u rządu wiedeń-



skiego doprowadziły do zwiększenia ilości katedr i powołania wydziałów: rolniczego przy UJ w 1890 r., przywrócenia medycznego w Uniwersytecie Lwowskim w 1894 r. oraz zwiększenia liczby katedr na Politechnice Lwowskiej do pięciu (inżynierii, budowy maszyn, hydrotechniki, architektury i chemii technicznej). Oba uniwersytety pod względem organizacyjnym i naukowym stanęły w rzędzie liczących się uczelni w Europie i wniosły poważny wkład do badań humanistycznych, przyrodniczych (K. Olszewski, Z. Wróblewski, B. Dybowski, M. Smoluchowski i inni) oraz stworzyły we Lwowie podstawy do znanej w świecie polskiej szkoły matematyczno-filozoficznej<sup>63</sup>. Do rozwoju myśli technicznej przyczynili się profesorowie C.k. Szkoły Politechnicznej (M. Thulie, M.T. Huber, S. Bryła, I. Mościcki i inni), wychowawcy polskiej kadry inżynierskiej i przemysłowców<sup>64</sup>.

Od lat sześćdziesiątych polscy posłowie, uczeni i działacze czynili zabiegi, aby w Galicji powołać drugą uczelnię techniczną górniczo-hutniczą, w celu zintensyfikowania eksploatacji bogactw mineralnych. Wiedzę z tego zakresu zdobywali polscy studenci najczęściej w austriackim Leoben (założone w 1840 r.) lub czeskim Příbramie (1849 r.). Decyzję o otwarciu AGH w Krakowie uzyskano od władz wiedeńskich tuż przed pierwszą wojną, toteż zrealizowano te plany już w odrodzonej Polsce w 1919 r.<sup>65</sup>

Kiedy starania u władz wiedeńskich o otwarcie na koszt rządu innych potrzebnych Galicji uczelni czy szkół średnich nie dawały efektów, wówczas Polacy starali się je założyć i utrzymać z budżetu Wydziału Krajowego, lub wspierali poczynania instytucji społecznych. W myśl ustawy sejmu Wydział Krajowy przejął Szkołę Rolniczą w Dublinach w 1878 r. i przekształcił ją w Wyższą Szkołę Rolniczą, od 1900 r. zwaną Akademią. Jej najwybitniejsi uczeni (A. Prażmowski, E. Godlewski, Wł. Lubomęski, J. Mikułowski, Pomorski) wywarli znaczny wpływ na rozwój nauk rolniczych, powstanie Studium Rolniczego UJ, działalność (od 1900 r.) Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie, z której później wykształciła się SGGW<sup>66</sup>.

Dzięki staraniom Henryka Strzeleckiego posłowie we Lwowie powołali Krajową Szkołę Gospodarstwa Lasowego (w 1874 r.), która podjęła badania nad racjonalną gospodarką leśną, powstrzymała dotychczasową rabunkową eksploatację drzewostanu w Galicji, wychowała cenionych leśników. Austriacy nie przyznali jej uprawnień wyższej uczelni, chociaż organizacją i osiągnięciami na to zasługiwała. Honorowanie przez Austriaków tylko Akademii Leśnej w Maria-brunn osłabiało nabór słuchaczy do uczelni lwowskiej<sup>67</sup>.

Polakom udało się również doprowadzić do utworzenia, na koszt państwa, C.k. Szkoły Weterynarii we Lwowie (1881–1922), przekształconej w 1898 r. w Akademię. Była to, jak i poprzednio wymieniane uczelnie, jedyna tego typu placówka wyższa polska pod zaborami, kształcąca nie tylko Polaków, ale i przedstawicieli innych narodowości. Przyczyniła się do rozwoju nauki weterynaryjnej, czasopism fachowych (zwłaszcza za czasów rektora Józefa B. Szpilmana) oraz wychowania



kadry lekarzy weterynaryjnych i poprawy stanu zdrowotności zwierząt hodowlanych<sup>68</sup>.

W zakresie uczelni artystycznych udało się Janowi Matejce doprowadzić do usamodzielnienia i upaństwowienia Szkoły Sztuk Pięknych w Krakowie (w 1873 r.), chociaż przez cały okres swojego kierownictwa tą placówką musiał walczyć o katedrę rzeźby. Za Juliana Fałata (1897–1909) wzrosło znaczenie Szkoły, rozbudowano ją organizacyjnie, zatrudniono wybitnych artystów jako profesorów, jednak pod względem uposażenia daleko jej było do podobnych uczelni w Wiedniu czy Pradze<sup>69</sup>.

Na fali bujnego rozkwitu bujnego życia muzyczno-wokalnego w Galicji wyrosły dwa polskie konserwatoria, jako instytucje utrzymywane ze środków społecznych. Szkoła Galicyjskiego Towarzystwa Muzycznego we Lwowie, przekształcona w Konserwatorium w 1880 r., wychowała kilku wybitnych kompozytorów, dyrygentów, wokalistów (Adam Didur), instrumentalistów, dla których wybudowano wspaniałe gmach opery (1900 r.) i filharmonię (1902)<sup>70</sup>. Również odnowiona szkoła muzyczna w Krakowie, przekształcona w Konserwatorium w 1887 r., osiągnęła wspaniałe sukcesy pod kierownictwem Władysława Żeleńskiego<sup>71</sup>.

Równocześnie z rozwojem organizacyjnym i osiągnięciami naukowymi polskich uczelni zaznaczyła się przewaga liczebna polskich studentów nad innymi narodowościami i polonizacja różnych dziedzin życia społecznego. Akademicy narodowości polskiej stanowili w omawianym okresie około trzy czwarte wszystkich słuchaczy z Galicji. Dane w roku akademickim 1911/12<sup>72</sup> na trzech najliczniejszych uczelniach przedstawiały się następująco:

Nazwa uczelni	Polacy		Rusini		Niemcy		Żydzi		inni	
	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%
Uniw. Lwowski	3254	64,3	1099	21,7	22	0,4	687	13,6	.	.
Uniw. Jagielloński	2070	81,6	38	1,5	26	1,0	384	15,2	.	.
Szk. Politechniczna	1244	80,8	84	5,5	12	0,8	.	.	86	5,6
<b>Razem</b>	<b>6548</b>	<b>72,1</b>	<b>1221</b>	<b>13,6</b>	<b>60</b>	<b>0,7</b>	<b>1071</b>	<b>12,0</b>	<b>86</b>	<b>1,0</b>

Ukraińcy i Żydzi nie stworzyli w Galicji tak powszechnej formy kształcenia akademickiego. Największe aspiracje do erygowania ruskiej uczelni wykazywali Rusini. W Uniwersytecie Lwowskim posiadali odrębne katedry języka i literatury ukraińskiej oraz historii Rusi. Katedrą historii kierował od 1890 r. przybyły z Kijowa prof. Mychajło Hruszewski, twórca (w 1898 r.) pojęcia Ukrainy i Ukraińców. Carska Rosja była przeciwna kształtowaniu poczucia odrębności językowej i narodowościowej Ukraińców. Koła austriackie wabiły ich mirażem niepodległości. Sytuację tę wykorzystali działacze narodowi, podburzając społeczeństwo ruskie i studentów przeciwko Polakom, w walce o ukraiński uniwersytet oraz

gimnazja. To zwaśniło żyjące od wieków w symbiozie, mieszane narodowościowo i wyznaniowo społeczeństwo i doprowadziło do zatargów, awanturnych napa-  
dów, procesów sądowych i śmiertelnych wypadków (zabójstwo namiestnika Ga-  
licji Andrzeja hr. Potockiego przez studenta Mirosława Siczyńskiego w 1908 r.)<sup>73</sup>.

Ambicje narodowe stały się powodem do założenia w 1903 r. ukraińskiego  
Wyższego Muzycznego Instytutu we Lwowie (nazwanego im. Łysenki w 1912 r.),  
w którym uczyli się tej miary kompozytorzy, co Stanisław Lutkiewicz i Filaret  
Kołesa<sup>74</sup>. Instytut miał trudności kadrowe i liczbę studentów odpowiadającą naj-  
wyżej jednej czwartej stanu słuchaczy lwowskiego Konserwatorium Galicyjskiego  
Towarzystwa Muzycznego za czasów kierownictwa Mieczysława Sołtysa. Szkoła  
miała charakter półwyższej uczelni, podobnie jak utworzona w 1902 r. polska  
Wyższa Szkoła Muzyczna, przekształcona w 1931 r. w Konserwatorium im. K.  
Szymanowskiego. Wszystkie trzy razem utworzyły trzon radzieckiego Konserwa-  
torium założonego w grudniu 1939 r.

Wydziały teologiczne przy uniwersytetach i seminaria diecezjalne rzymskoka-  
toliczne w Krakowie, Tarnowie, Przemyślu i Lwowie oraz grekokatolickie we  
Lwowie, Przemyślu i w Stanisławowie (od 1886 r.) dawały obu narodowościom  
jednakowe możliwości kształcenia kapłanów.

Okres konstytucyjny i autonomiczny stworzył podstawy do rozwoju szkolnic-  
twa żydowskiego i kształcenia rabinów i nauczycieli religii mojżeszowej w Galicji.  
W przeszłości na ziemiach polskich zajmował się tym słynny rabin z Lublina,  
zmarły w 1815 r., po nim Izaak Meier w Górze Kalwarii, następnie szkoła rabinów  
w Warszawie 1826–1863, nieco później w Żytomierzu i w Wilnie. Po ich likwi-  
dacji trzystutysięcznej społeczności żydowskiej w Królestwie Polskim zostały się  
dwie szkoły elementarne izraelskie w Warszawie, z językiem wykładowym  
rosyjskim, które w 1900 r. gromadziły około tysiąca uczniów.

W monarchii habsburskiej natomiast, w epoce konstytucyjnej stworzono wa-  
runki do edukacji młodzieży żydowskiej. Agenor hr. Gołuchowski wysunął projekt  
kształcenia rabinów i nauczycieli religii mojżeszowej, a cesarz rozporządzeniem  
z dnia 4 lipca 1860 r. zalecił plan ten realizować, ale sprzeciwili się temu chasydzi.  
Następnie w 1869 r. Stromayer – minister wyznań i oświaty, przedłożył cesarzowi  
plan utworzenia fakultetu teologiczno-judaistycznego w stolicy monarchii, ale  
Żydzi galicyjscy zareagowali bojkotem. Dopiero w 1893 r. powstał prywatny  
Israelisch-theologische Lehranstalt w Wiedniu, który zajął się kształceniem rabi-  
nów i nauczycieli religii mojżeszowej. Podobny instytut rabinacki funkcjonował  
w Budapeszcie. Oba zakłady edukacyjne świadczyły usługi głównie dla młodzieży  
galicyjskiej. W 1907/08 r. w Izraelicko Teologicznym Instytucie w Wiedniu  
studiowało 30 studentów, w tym 18 słuchaczy z Galicji<sup>75</sup>. Trzecią tego typu  
placówkę uruchomiono w 1902 r. we Lwowie, wspieraną subwencjami Rady  
Szkolnej Krajowej. Kurs nauki był trzyletni. Kadre naukową tworzyli: kierownik  
– rabin dr Samuel Caro – uczący rytuałów i komentarzy biblijnych, rabin dr Samuel  
Wolf Gustlman – wykładający historię i literaturę żydowską, dr Mojżesz Schorr –

zajmujący się komentarzami do Biblii i gramatyką hebrajską, dr Berl Hausner, omawiający historię Żydów i dzieje religii żydowskiej. Co roku uczelnię kończyło 3–5 osób<sup>78</sup>.

W okresie autonomii Galicji zaznaczyło się wyraźne współzawodnictwo między poszczególnymi nacjami. Rywalizacja oświatowa pod koniec epoki z patriotycznej przekształciła się w nacjonalistyczną. Przedstawiamy skład wyznaniowy ludności, pokrywający się ze stanem narodowym, gdyż Żydzi w statystyce w 75% określali się jako Polacy, w około 20% jako Niemcy i 5% jako Rusini. Ludność Galicji w 1880 r. wynosiła 5 958 907 mieszkańców. Z tego przypadało na najważniejsze wyznania: 2 714 977 (45,5%) przedstawicieli obrządku rzymskokatolickiego, 2 510 408 (42,1%) grekokatolickiego, 686 596 (11,5%) mojżeszowego i 40 190 (0,7%) wyznania ewangelickiego. W roku 1910 prowincja ta posiadała 8 025 675 mieszkańców. Wyznawców kościoła rzymskokatolickiego, czyli Polaków, było 3 731 569 (46,5%), grekokatolików, czyli Rusinów, notowano 3 379 613 (42,1%), starozakonnych, czyli Żydów 871 895 (10,8%) i ewangelików, czyli Niemców 42 598 (0,53%) oraz mały odsetek Ormian, prawosławnych, przedstawicieli innych kościołów<sup>77</sup>. W roku szkolnym 1874/75 w 21 gimnazjach uczyło się 6748 uczniów, a w 6 szkołach realnych pobierało naukę 2278 chłopców razem 9026 osób. Spośród nich na młodzież polską rzymskokatolicką przypadało 6200 osób czyli 68,6%, na uczniów narodowości ruskiej 1533 osób tj., 17,0%, na izraelską 1182 (13,1%) i niemiecką – ewangelicką 75 (0,8%).

Austriacki rząd nie kwapił się do zakładania szkół średnich w Galicji do 1894 r. Budżet państwa był cały czas deficytowy i dopiero po reformach ministra skarbu Juliana Dunajewskiego (1880–1891), nie zwiększając wydatków na armię, doprowadzono stopniowo do czterokrotnego zwiększenia nakładów na oświatę przed pierwszą wojną światową. Toteż stan szkół średnich od 1875 do 1894 r. zwiększył się do 33 zakładów i 12 934 uczniów, a w zakresie szkół realnych zmniejszył z 6 do 4 szkół i 1227 osób uczących się. Dopiero w latach 1894–1905 nasilił się napływ młodzieży do szkół średnich, głównie z rodzin polskich – chłopskich w Galicji Zachodniej, a w następnym dziesięcioleciu przede wszystkim w Galicji Wschodniej, w postaci elementu wieśniaczego – ruskiego, miejskiego – żydowskiego oraz inteligenckiego – polskiego. Presję młodzieży i przepełnienie szkół rozwiązano, zwiększając stan szkół państwowych i prywatnych do 62 i 28 851 uczniów i uczennic. W 38 gimnazjach uczyło się 23 815 chłopców, a w 11 szkołach realnych rządowych 3567 uczniów. Natomiast do czterech prywatnych żeńskich gimnazjów uczęszczały 732 uczennice, a do 9 żeńskich prywatnych liceów 727 dziewcząt. W następnym dziesięcioleciu ilość szkół się podwoiła. W 1912 r. statystyki rządowe podały informację o istnieniu w Galicji 135 szkół średnich, skupiających 39 944 uczniów i uczennic<sup>78</sup>. Do 1916 r. liczba szkół zwiększyła się do 145, z tego 57 prywatnych. Poniższa tabela odzwierciedla procentowo udział poszczególnych narodowości w kształceniu swojej młodzieży w Galicji w roku szkolnym 1911/12.



Typ szkoły	Ogółem		Język wykładowy			Wyznanie – narodowość uczniów			
	szkół	uczniów	polski	ruski	niem.	rzym. kat.	grek. kat.	moż.	ewang.
Gimn. państw. męskie	62	29532	55	6	1	15945 53,6%	6581 22,3%	6908 23,4%	162 0,5%
Szk. realne męskie	14	3640	26	–	–	2495 68,5%	312 8,6%	707 19,4%	82 2,2%
Gimn. prywatne męskie	26	3141	18	3	–	1337 42,5%	1051 33,5%	720 22,9%	9 0,3%
Gimn. prywatne żeńskie	21	3549	13	1	–	1357 53,2%	216 8,5%	953 37,4%	21 0,8%
Lic. prywatne żeńskie	12	1082	11	1	–	682 63,0%	235 22,6%	150 13,9%	10 1,0%
<b>Razem</b>	<b>135</b>	<b>39944</b>	<b>123</b>	<b>11</b>	<b>1</b>	<b>21716 54,3%</b>	<b>8395 21,0%</b>	<b>9438 23,6%</b>	<b>284 0,7%</b>

Po okresie germanizacyjnym (1772–1848; 12 gimnazjów) i konstytucyjnym (1848–1867; 24 szkoły), w epoce autonomicznej Polacy wraz z innymi nacjami zwiększyli pięciokrotnie liczbę szkół średnich (135) i czterokrotnie liczbę uczącej się młodzieży (39 934). Wśród placówek oświatowych dominowały zakłady edukacyjne z polskim językiem nauczania (123). Stan ten nie wynikał z tendencyjnej polityki polonizacyjnej, o co oskarżali Polaków szowiniści ukraińscy na początku XX wieku, ale z wyższego rozwoju kulturalnego i zrozumienia znaczenia wykształcenia w życiu społeczeństwa, a także z zaangażowania środków pieniężnych i inicjatyw działaczy oświatowych, którzy stworzyli pokaźną sieć prywatnych szkół. Zmniejszył się natomiast odsetek polskiej młodzieży kształconej w szkołach średnich, z 68,6% (6200 uczniów) w 1875 r. do 54,3% (21 716 uczniów) w 1912 r. Niewątpliwą zasługą Polaków, wiodących prym wśród innych nacji w Sejmie Krajowym i w Radzie Szkolnej Krajowej we Lwowie, było stworzenie korzystnego ustawodawstwa dla rozwoju szkolnictwa różnonarodowościowego, prowadzenie nieustępliwych negocjacji z rządem wiedeńskim o zatwierdzenie i finansowanie nowych szkół, budowa przez gminy bazy szkolnej, zwiększenie stanu pomocy naukowych, podniesienie na najwyższy poziom w dziejach poszczególnej nacji kwalifikacji kadry nauczycielskiej, parającej się działalnością społeczno-kulturalną, opracowywaniem podręczników, pisaniem rozpraw naukowych, a nieraz awansującej na katedry uniwersyteckie. Poważnym wsparciem dla uczącej się polskiej młodzieży było korzystanie z licznych fundacji stypendyjnych<sup>79</sup>, z burs uczniowskich, z podnoszenia morale i wyrobienia patriotycznego poprzez działalność samokształceniową uczniów w nielegalnych orga-



nizacjach młodzieżowych. Ruch emancypacyjny kobiet w Europie w drugiej połowie XIX w. zaowocował dopuszczeniem ich do studiów uniwersyteckich i powołaniem pierwszych szkół średnich żeńskich w monarchii: czeskiej w Pradze w 1890 r., niemieckiej w Wiedniu w 1892 r. i dwóch polskich – H. Strzałkowskiej we Lwowie w 1898 r. oraz gimnazjum żeńskiego w Krakowie w 1896 r., ukraińskiego Instytutu dla Dziewcząt w Przemyślu w 1903 r. i żydowskiej szkoły średniej (z polskim językiem nauczania) J. Goldblat-Kammerling we Lwowie w 1898 r.<sup>80</sup>.

O ile młodzież polska swoim stanem liczebnym w omawianych szkołach średnich w Galicji nie przewyższała procentowo polskiej ludności w Galicji, to młodzieży izraelskiej męskiej uczyło się dwukrotnie więcej, a żeńskiej trzykrotnie, aniżeli wynosił odsetek tej ludności w prowincji. Żydzi wykorzystując lokację szkół w miastach i możliwość pobierania lekcji religii mojżeszowej w szkole oraz zwalniania ich dzieci od wypracowań w soboty, kształcili tyle samo młodzieży, co Ukraińcy, chociaż ci byli czterokrotnie liczniejsi. Odrębnych izraelskich szkół średnich Żydzi nie utworzyli, chociaż za takowe uchodziły dwa gimnazja z niemieckim językiem wykładowym w Brodach, spolonizowane w 1908 r., i II Gimnazjum we Lwowie<sup>81</sup>. Niemiecko-żydowski charakter tych szkół wynikał ze składu wyznaniowego młodzieży. Natomiast nieoficjalnie instytucją izraelską dla dziewcząt było prywatne gimnazjum żeńskie Józefy Goldblat-Kammerling we Lwowie (1898–1939). Ta nieślubna córka Zygmunta Kammerlinga, nauczyciela religii w I Gimnazjum w Rzeszowie, autora dwóch podręczników, otrzymała od ojca staranne wykształcenie w Wiedniu i kamienicę we Lwowie, w której zorganizowała szkołę o wysokim poziomie i dużej frekwencji uczennic. Młodzież żydowska uczęszczała licznie do innych publicznych i prywatnych szkół średnich w całej Galicji. Bywało, że izraelici mieli około połowy uczniów w gimnazjach we wschodniej części Galicji, np. Czortkowie, Kałuszu, Kutach, Bohatynie, Brzeżanach, Drohobyczu, w I Gimnazjum w Kołomyi, IV, V, VI we Lwowie, I w Przemyślu, I i II w Stanisławowie, II we Lwowie, Tarnopolu i Złoczowie oraz w szkołach realnych w Stanisławowie i Tarnopolu.

Element niemiecki, zaznaczający w poprzednich epokach hegemonię swojej młodzieży, w okresie autonomii zmniejsza swą przewagę stanu procentowego w Galicji. Młodzież niemiecka uczyła się głównie w II Gimnazjum we Lwowie i w szkołach realnych w Stanisławowie i we Lwowie, albo pobierała naukę w szkołach na Śląsku Cieszyńskim. Nie spełniło swoich założeń żeńskie prywatne liceum, a potem gimnazjum, z niemieckim językiem wykładowym (1902–1918) Fanny Dittner we Lwowie, ze względu małą frekwencję, niski poziom nauki, słabą kadre, tak że polscy wizytatorzy proponowali ośrodek ten zamknąć, ale przedsiębiorcza właścicielka zawsze potrafiła uzyskać od władz wiedeńskich prawo publiczności dla swojej szkoły. Dopiero po I wojnie wydało się, że zakład ten, dbający szczególnie o córki austriackich oficerów, stanowił atropę dla działalności szpiegowskiej F. Dittner na rzecz Rosji, co ujawnili polscy oficerowie z armii carskiej,

przybyli do kraju. Właściciele szkoły wytoczono proces w 1919 r. i pozbawiono praw edukacji młodzieży<sup>83</sup>.

Uczniów narodowości ukraińskiej uczyło się w szkołach średnich w Galicji o połowę mniej, aniżeli proporcjonalnie wynikałoby to ze stanu liczebnego tej ludności. W latach 1861/62–1885/86, kiedy dwukrotnie wzrosła liczba uczniów w gimnazjach galicyjskich z 3877 do 8160, obniżył się odsetek młodzieży ruskiej z 26,8% do 16,9% (1892 i 1811 uczniów). Znaczny przyrost tej młodzieży od końca lat dziewięćdziesiątych okazał się procentowo minimalny w odniesieniu do innych nacji i w 1912 r. notowano zaledwie 21% przedstawicieli ruskiej narodowości (8395)<sup>84</sup>. Główne rezerwy młodzieży kryły się w dzieciach ruskich chłopów, stanowiących 90% społeczności ukraińskiej. Na przeszkodzie w masowym dopływie tej młodzieży do szkół średnich stało ubóstwo chłopów, brak ruskich szkół ludowych wyżej zorganizowanych, seminariów nauczycielskich oraz kwalifikowanych profesorów do szkół średnich. Narodowi politycy, działacze ukraińskich towarzystw kulturalnych i grekokatolickie duchowieństwo rozwinęło od lat dziewięćdziesiątych ożywioną agitację, w wyniku której dawne uprawnienia dla języka ukraińskiego z 1867 r. rozszerzono ustawą z 15 lutego 1905 r. Stworzono też sieć tanich burs w miastach, w których wizytatorzy szkolni natrafiali na portrety cara i prorosyjskie wychowanie (pieśni), stworzono kilka gimnazjów z ukraińskim językiem narodowym. Po przekształceniu Gimnazjum Akademickiego we Lwowie i wprowadzeniu tam ruskiego języka wykładowego (1873 r.) Sejm Galicyjski za sprawą posła Romańczuka uchwalił 24 stycznia 1887 r. utworzenie ukraińskiego gimnazjum w Przemyślu (od 1895 r. samodzielne), 30 marca 1892 r. podobnego gimnazjum w Kołomyi (1900), 5 lutego 1898 r. gimnazjum ruskiego w Tarnopolu (1906). Piąte Męskie Gimnazjum w Stanisławowie utworzono w 1905 r. i to od razu jako pełne ośmioklasowe, gdyż rząd wiedeński wstawił odpowiednią kwotę do preliminarza budżetowego, o co miał pretensje sejm we Lwowie, którego inicjatywę ustawodawczą pominięto. Szóstą placówkę tworzyła filia Gimnazjum Akademickiego we Lwowie wydzielona w 1906 r. Dalsze cztery prywatne męskie gimnazja ukraińskie ukształtowały się w Jaworowie w 1908 r., w roku następnym w Horodence i w Rohatynie i w 1912 r. w Dolinie. Powstały one w wyniku burzliwych konfliktów etnicznych, skierowanym przeciwko gimnazjom utrakwistycznym. W Jaworowie doszło do antypolskich ekscesów i procesu sądowego<sup>85</sup>. Niskokwalifikowana kadra, szczupłość młodzieży, z wyjątkiem Bohatynia, odróżniała te placówki od stojących na wysokim poziomie gimnazjów ukraińskich w Przemyślu, Kołomyi, Akademickiego we Lwowie. Grono tej ostatniej szkoły stanowiło ostoję ruskiej nauki, kultury, a jego budynek zwany „Narodnyj Dom”, wraz z siedzibami ruskich towarzystw oświatowych, przedstawiał bastion ukraińskiego nacjonalizmu. O wykształcenie ruskich dziewcząt natomiast zadbali organizacyjnie i finansowo, a następnie otaczali opieką, przełożeni grekokatolickich diecezji: biskup Konstanty Czechowicz w Przemyślu i metropolita lwowski Andrzej Szeptycki, wnuk Aleksandra Fredry. Czechowicz był współtwórcą Instytutu

dla Dziewcząt nad Sanem, a Szeptycki Gimnazjum żeńskiego sióstr Bazylianek w grodzie nad Pełtwią 1906 r.<sup>86</sup>

Do wykształcenia zawodowego w Galicji przywiązywali większą wagę tylko Polacy. Żydzi ograniczali swą inicjatywę do szkolnictwa handlowego, Rusini posyłali swoją młodzież do szkół zawodowych z polskim językiem nauczania.

Światowa wystawa przemysłowa w Wielkiej Brytanii w 1851 r. ugruntowała przewagę produkcyjną i standard angielskich towarów oraz narzuciła krajom zachodnio- i środkowoeuropejskim, na przeszło pół wieku, system edukacji fachowców, z uwzględnieniem szczególnie zdobnictwa (rysunek ornamentowy). Austria zorganizowała w stolicy szkoły kształcące fachowych nauczycieli do tworzonych samorzutnie przez społeczeństwo szkół zawodowych, a światową wystawą przemysłową w Wiedniu w 1873 r. zdobyła przewagę nad krajami ościennymi. Formy te zaszczepili w Galicji Adrian Baraniecki w Krakowie i Włodzimierz hr. Dzieduszycki we Lwowie, tworząc muzea przemysłowe i inicjując regularne szkolenie zawodowe młodzieży, pierwszy na kursach, drugi poprzez powołanie późniejszej wielobranżowej szkoły przemysłowej w 1877 r.<sup>87</sup> Natomiast pierwsza zorganizowana wystawa krajowa wyrobów we Lwowie w 1877 r. uświadomiła społeczeństwu ogromne zacofanie rolniczego regionu i upadającą produkcję rzemieślniczą, przy wywozie tanich surowców i zalewie galicyjskiego rynku tanią i masową produkcją maszynową z zagranicy. Wobec braku dopływu obcego i rodzimego kapitału, a tym samym niepowstawania fabryk i rosnącego bezrobocia, przedstawiciele polskiej inteligencji i ziemiaństwa, upatrywali drogę wyprowadzenia kraju z zacofania w ulepszaniu drobnej wytwórczości poprzez podniesienie kwalifikacji pracowników wykształconych w szkołach zawodowych. W myśl ustawy Sejmu z 27 sierpnia 1877 r. Wydział Krajowy utworzył 16 maja 1878 r. tymczasową, a od 27 listopada 1879 r. obieralną co parę lat Krajową Komisję dla Spraw Przemysłu Domowego i Rękodzielnictwa z zadaniem koordynacji kształcenia w szkołach zawodowych. Ta społeczna organizacja nie odegrała poważniejszej roli, nie mając organu wykonawczego, ani środków pieniężnych, a jej działacze zraziły mozolne rokowania z rządem wiedeńskim o przyznanie prerogatyw do kierowania szkolnictwem zawodowym w regionie. Dopiero po późniejszych rokowaniach z Ministerstwem Wyznań i Oświaty w Wiedniu utworzono w lutym 1895 r. trzecią sekcję przy Radzie Szkolnej Krajowej we Lwowie, która z powodzeniem zajęła się rozwojem szkół przemysłowych i handlowych dla młodzieży i dorosłych<sup>88</sup>.

Szkoły rolnicze i inne pozostały w gestii pracowników Wydziału Krajowego, a relacje o ich działalności zdawali Sejmowi członkowie Komisji Gospodarstwa Krajowego. Generalnie, w całej monarchii habsburskiej szkoły zawodowe podlegały odpowiednim ministerstwom: handlu, skarbu, oświaty, rolnictwa i robót publicznych w Wiedniu. Dzieliły się na trzy typy: szkoły przemysłowe uzupełniające (Fortbildungsschulen), tj. dwuletnie, lub z kursem przygotowawczym trzyletnie, doksztalcające systemem wieczorowym terminatorów pragnących uzyskać



stopień czeladnika; szkoły specjalistyczne (1–5-letnie) tzw. Fachschulen, oraz pełne szkoły średnie (4–5-letnie) określane jako przemysłowe (Gewerbeschulen). Ustawodawstwo austriackie oddawało utrzymanie szkół zawodowych w zasadzie w ręce prywatne. To w uprzywilejowanej pozycji postawiło prowincje, które w pierwszej połowie XIX wieku przestawiły się z produkcji rzemieślniczej na fabryczną (Czechy, Morawy, Dolna Austria). Natomiast ustawa ta w zacofanych regionach, jak Galicja, stała się czynnikiem hamującym rozwój szkół zawodowych, gdyż ich absolwenci, mimo poniesionych pełnych nakładów na wykształcenie, nie mogli znaleźć pracy na miejscu. Jeśli nie było ich stać na kupno maszyn i otwarcie własnych warsztatów, musieli szukać chleba gdzie indziej. Część wędrowała na Śląsk Cieszyński i Górny – niemiecki, inni do Bielska i Łodzi. To między innymi tłumaczy, dlaczego galicyjskie szkoły realne miały małą frekwencję i upadały.

Mimo to, dzięki przedsiębiorczości i ofiarności działaczy oświatowych, uruchomili Polacy w Galicji ponad 200 szkół zawodowych niższego typu, utrzymywanych z funduszków społecznych i Wydziału Krajowego. Rząd (jeszcze w 1912 r.) finansował tylko 15 najlepiej uposażonych szkół: dwie przemysłowe i dwie akademie handlowe złączone z dwuletnimi szkołami kupieckimi w Krakowie i Lwowie, trzy przemysłu metalowego – w Sułkowicach, Świątnikach i Tarnopolu, dwie budowlane w Buczaczu i Jarosławiu, dwie drzewne w Zakopanem i Kołomyi, jedną górniczą w Wieliczce, jedną lasową w Bolechowie<sup>89</sup>.

Spśród szkół zawodowych najczęściej zorganizowano szkół przemysłowo-upełniających, bo około 100 w 1914 r. (88 i 12 591 uczniów w 1911/12 r.)<sup>90</sup>. Z nich na początku XX wieku wyłoniły się pierwsze w naszym kraju samodzielne szkoły drukarzy, cukierników, gastronomiczne, krawieckie, fryzjerskie, introligatorskie, piekarzy, malarzy.

Niemalą rolę w podnoszeniu kwalifikacji zawodowych i poziomu produkcji oraz rozwoju różnych branż życia gospodarczego odegrały szkoły fachowe: wikliniarsko-koszykarskie (około 24) z najbardziej zasłużoną w Czerwonej Woli pow. Jarosław; kołodziejsko-stolarskie (10), w tym w Kalwarii Zebrzydowskiej; garncarsko-ceramiczne (6) – najlepsza w Kołomyi; szewskie (6); tkackie (14) – najwyżej zorganizowane w Rakszawie i Krośnie; żeńskie koronkarsko-hafciarskie (6) – m.in. w Kańczudze, Zakopanym, Makowej<sup>91</sup>. Dla potrzeb innych gałęzi produkcji uruchomiono szkołę górniczo-wiertniczą w Ropieńce w 1885 r., przeniesioną do Wietrzna, następnie do Borysławia (1898 r.)<sup>92</sup>, utworzono szkoły górnicze przemysłowo-upełniające w Sierszy i Jaworznie, budowy dróg we Lwowie. Ponadto powołano cały szereg szkół zawodowych przy zakładach opiekuńczych, jak np. dla Ociemniałych i Niewidomych we Lwowie, Zakładzie Sierot hr. Skarbka w Drohowyżu (1880 r.), szkołę pracy ks. Bronisława Markiewicza w Miejscu Piastowym (1892 r.), Pawlikowicach, szkołę rzemiosł OO. Salezjanów w Oświęcimiu (1890 r.). Pierwszą szkołą zawodową dla kobiet „Praca” Stowarzyszenia „Pracy Kobiet” uruchomiono we Lwowie (1875 r.). Później podobną



założono w Kołomyi. Miejską Szkołę Żeńską w Krakowie, o charakterze bieliźniarsko-krawieckim i gospodarstwa domowego, utworzono w 1912 r.<sup>93</sup>

Dla potrzeb rolnictwa powołano około 20 szkół agrarnych, w tym 7 niższych szkół krajowych rolniczych i jedną średnią w Czernichowie koło Krakowa, reprezentującą poziom półwyższej uczelni. Krajowe niższe szkoły rolnicze wychowywały kadry specjalistów głównie dla potrzeb folwarków. Natomiast około 12 szkół dwuletnich zimowych rolniczych, pierwszych w naszym kraju, szkoliło synów chłopskich dla wiejskich gospodarstw (Niewiarów pow. Bochnia, zał. 1899 r., Wojśław pow. Mielec, zał. 1891 r.). Na potrzeby przemysłu przetwórczo-rolnego funkcjonowały unikalne i nowatorskie w naszym kraju szkoły: gorzelnicza w Dublanach (zał. 1891 r.), szkoła chmielarzy w Śródpolcach (1886 r.), przeniesiona do Starego Siola, następnie do Brodów, szkoła uprawy i przetwórstwa lnu w Gródku Jagiellońskim (1863, 1892–98), wreszcie szkoła mleczarska w Staromieściu – Rzeszowie (1903 r.), wychowujące kadry polskie dla ziem pozostałych zaborów<sup>94</sup>. W zakresie ogrodnictwa i warzywnictwa cenne usługi w uszlachetnieniu drzew owocowych, upowszechnieniu produkcji wielkotowarowej, przetwórstwa i konsumpcji owocowo-warzywnej odegrały: Instytut Sadowniczy w Zaleszczykach (zał. 1898 r.), Szkoła Ogrodnicza w Gumniskach – Tarnowie (1887 r.) oraz założona w 1872 r., następnie rozbudowana i przyjęta na utrzymanie kraju w 1908 r. Szkoła Ogrodnicza w Wólce Kapitańskiej we Lwowie<sup>95</sup>. Galicja stała się też kolebką żeńskiego szkolnictwa rolniczego (Albigowa, Kuźnice k. Zakopanego, Olesko – Petrycze, Biały Kamień) i ośrodkiem szkolenia do tych szkół nauczycielek w Seminarium Gospodarczym w Snopkowie k. Lwowa, otwartym w 1913 r.

Szkoły zawodowe z językiem polskim w Galicji były ogólnie dostępne dla pozostałych mniejszości – Rusinów i Żydów. W trzech krajowych niższych szkołach rolniczych (Jagielnicy k. Czortkowa, Horodence i Bereźnicy k. Stryja) podawano ukraińską terminologię dla ruskiej młodzieży. Słabe ekonomicznie ruskie organizacje „Trud”, „Silskyj Hispodar”, „Dnister” próbowały naśladować Polaków i towarzystwa oświatowo-rolnicze, ale zdążyły tylko zorganizować dla dziewcząt szkoły bieliźniarsko-krawieckie „Trud” we Lwowie (1900 r.), Kołomyi i Przemyślu i jedną prywatną szkołę ogrodniczo-sadowniczą w Miłobanii (1909–14) pow. Tłumacz oraz jedną żeńską gospodarstwa domowego w Uhercach Nieniawskich pow. Sambor, założoną w 1912 r. Obie szkoły rolnicze były utrzymywane przez towarzystwo „Proświta”<sup>96</sup>.

Izraelici, poza szkołą prywatną przemysłową uzupełniającą M. Bernsteina we Lwowie, otworzyli zakład im. Izaaka Bardacha wraz ze szkołą przyuczającą do zawodu niewidomych we Lwowie. Ponadto dużo ich młodzieży uczyło się w Szkole Gorzelnicznej w Dublanach. Chętnych do nauki ogrodnictwa i przetwórstwa wysyłano do niemieckiej szkoły ogrodniczej w Ahlen – rejencja Hannover.

W omawianym okresie usamodzielniały się lub powstały nowe średnie szkoły medyczne: szkoła akuszerki we Lwowie (1876 r.) i podobna w Krakowie, odła-

czona od Wydziału Medycznego UJ w 1895 r. W 1910 r. otwarto Szkołę Pielęgniarek, głównie zakonnice, we Lwowie. Świecką szkołę pielęgniarską uruchomiły w 1911 r. w Krakowie Maria Epstein i Anna Rydlówna, a w 1908 r. ogłoszono nabór do szkoły stomatologicznej we Lwowie<sup>97</sup>.

# ZBIÓR PRZEPISÓW

obowiązujących

uczniów kraj wyższej Szkoły rolniczej

W DUBLANACH

*Wydrukowano*

LWÓW

Z Drukarni Narodowej W. MANIECKIEGO

1886.

## II. 3. Karta tytułowa publikacji WSR w Dublanach

Współzawodnictwo etniczne w szkolnictwie zawodowym wyraźnie zaznaczało się w szkołach ekonomicznych, gdzie młodzież męska i żeńska izraelicka liczyła około jednej trzeciej ogółu uczniów. Z inicjatywy tej nacji utworzono dwuklasowe szkoły kupieckie fundacji Ozjasza Gothelfa w Samborze (1891 r.), S. Weinberga w Stanisławowie (1896 r.) oraz bez praw publicznych Henryka Rauscha w Tarnowie (1900–1914) – wszystkie z polskim i niemieckim, a później polskim językiem wykładowym<sup>98</sup>. Rusini uruchomili szkołę kupiecką Towarzystwa „Proświty” we Lwowie w 1911 r. z ukraińskim językiem wykładowym. Niemcy w Białej, na wiadomość o zorganizowaniu szkoły kupieckiej przez Polaków, w 1913 r. utworzyli taką samą komunalną dla swej młodzieży. Łącznie w 1914 r. szkół kupieckich

handlowych czynnych było w Galicji 14 i dwie akademie handlowe: we Lwowie i Krakowie.

Obchody świąt wyznaniowych, uroczystości narodowe, państwowe i inne przyczyniały się do rozwoju życia muzycznego w rozmiarach nie notowanych wcześniej na tym terenie. Pojawiło się wiele zrzeżeń muzycznych, orkiestr, chórów, kapel oraz społecznych i prywatnych szkół muzycznych. W samym Lwowie było ich 133 w latach 1838–1918, w miastach średniej wielkości po kilkanaście (Przemyśl 12). Ważne znaczenie dla popularyzowania polskiej pieśni miała lwowska „Lutnia”, założona w 1881 r. i powołane za jej przykładem identyczne zespoły w całym kraju. Podobną rolę w rozbudzaniu patriotyzmu wśród Ukraińców odegrał lwowski „Bojan” i jego filie w terenie. W szkoleniu instrumentalistów i umuzykalnianiu społeczeństwa miały też swój udział średnie i elementarne szkoły muzyczne, o różnym stopniu organizacyjnym (niższe, średnie i wyższe klasy). Należały do nich organistowskie szkoły diecezjalne w Tarnowie, Przemyślu (obu obrzędów), we Lwowie, Szkoła Muzyczna Towarzystwa im. Stanisława Moniuszki w Stanisławowie (założona w 1878 r.), podobne w Kołomyi, Towarzystwa Przyjaciół Muzyki w Tarnopolu (1879 r.), podobne w Przemyślu (1873–1903), Tarnowie, Rzeszowie, czy Towarzystwo (1856–1914) i Szkoła Muzyczna w Brodach, założona w 1865 r., w zasadzie izraelska<sup>99</sup>.

Poważnym osiągnięciem w epoce autonomii Galicji było utworzenie seminariów nauczycielskich w 1871 r., najpierw trzyletnich, później czteroletnich<sup>100</sup>. Austriackie i polskie ustawodawstwo faworyzowało zakłady z polskim językiem wykładowym. W latach 1871–1890 uruchomiono 9 rządowych seminariów. Język polski jako wykładowy obowiązywał w zakładach: męskim i żeńskim w Krakowie i dwóch męskich w Tarnowie i Rzeszowie. Nauczanie utrakwistyczne, tj. w języku polskim i ukraińskim, zalecono w pozostałych seminarach – męskim i żeńskim we Lwowie, męskim w Stanisławowie i Tarnopolu i żeńskim w Przemyślu, ale polska w większości kadra ograniczała się do podawania tylko terminologii. Ruskie szkoły ćwiczeń powołano później. W seminariach uczyło się 992 uczniów i uczennic w roku szkolnym 1875/76. Wśród nich było wyznania rzymskokatolickiego 670 (72,7%), grekokatolickiego 177 (19,2%) i izraelskiego 73 (8,0%). Liczba wykwalifikowanych absolwentów seminariów nie zaspokajała zapotrzebowania na nauczycieli dla nowo organizowanych lub rozrastających się placówek oświatowych. W wyniku petycji miast, interpelacji posłów polskich i ukraińskich, aktywności działaczy i towarzystw oświatowych do 1912 r. zwiększono liczbę seminariów do 42, w tym rządowych do 18, a prywatnych do 24. Wśród nich było 27 seminariów (19 prywatnych) z polskim językiem wykładowym, utrakwistycznych 10, w większości z podwójnymi szkołami ćwiczeń – polskimi i ukraińskimi oraz 3 żeńskie seminaria z ruskim językiem nauczania Ruskiego Towarzystwa Pedagogicznego we Lwowie i Kołomyi oraz siostr Bazylianek w Stanisławowie (założone staraniem bp. Grzegorza Chomyszyna) i 2 utrakwistyczne żeńskie, polsko-niemieckie: w zakładzie św. Hildegardy<sup>101</sup> w Białej i Córki Bożej Miłości

w Krakowie. Ogółem w seminariach tych w roku szkolnym 1911/1912 uczyło się 7710 osób (3658 chłopców i 4012 dziewcząt), z tego w rządowych 3611 chłopców i 1062 dziewcząt. W seminariach żeńskich ukraińskich pobierało naukę 315 uczennic, a w dwu polsko-niemieckich 118. W seminariach rządowych polskich uczyło się 1826 rzymskokatolików i 26 grekokatolików, w utrakwistycznych seminariach pobierało naukę 1645 rzymskokatolików i 1 077 grekokatolików. Ogółem w seminariach rządowych pobierało naukę 3 471 Polaków (74,2%) 1013 Rusinów, tj. 23,6%, 84 Żydów – 1,7% i 15 ewangelików – 0,3%<sup>102</sup>. Ukraińcy uskarżali się na brak seminariów rządowych z ruskim językiem wykładowym. Skład wyznaniowy młodzieży w seminarach świadczył, że Polacy przywiązywali największą wagę do obsadzenia posad w szkolnictwie ludowym kwalifikowanymi siłami.

Przyznanie poszczególnym nacjom prawa posługiwania się własnym językiem w szkołach ludowych, obowiązek utrzymania tych szkół przez gminy, egzekwowanie od rodziców obowiązku posyłania dzieci do szkoły oraz zaangażowanie towarzystw oświatowych i gmin wyznaniowych stały się przyczyną rozwoju szkolnictwa narodowego, ludowego w Galicji w epoce autonomii. Rada Szkolna Krajowa przejęła w 1868 r. zacofany stan oświaty. Do szkół ludowych (2 232 w 1870/71 r.) chodziła jedna czwarta dzieci w wieku szkolnym. Zaniedbania zaczęto powoli odrabiać. W roku szkolnym 1875/76 uczęszczało do szkół publicznych w Galicji 28% dzieci, tj. 216 282 na 775 174 w wieku szkolnym. Dane te stanowiły ogromne dysproporcje w zestawieniu do liczby dzieci posyłanych do szkół w krajach zachodnioeuropejskich (Niemcy, Szwajcaria, Holandia, Belgia 96–98 %), a nawet niektórych krajów monarchii habsburskiej (Austria Górna – 96%, Dolna 92%, Czechy i Morawy 88%, Śląsk Cieszyński 86%, Istria 42%, Dalmacja 21%, Bukowina 17%)<sup>103</sup>. Po niespełna 50 latach w 1911/12 zwiększono liczbę dzieci w szkołach publicznych do 1 127 986 uczniów, tj. 83,08% w wieku szkolnym 6–12 lat (1 337 900) i 26 530 dzieci w 244 szkołach prywatnych<sup>104</sup>. Zaangażowanie poszczególnych nacji w wykształceniu elementarnym swoich dzieci nie było jednolite, co pokazuje załączona tabela, odnosząca się do roku 1875/76.

Wyznanie dzieci	Zobowiązani do nauki	Uczęszczający	
		ilość	%
rzym.kat.	356 590	115 915	32,5
grek.kat.	330 938	74 550	22,5
ewang.	5 313	4 501	84,7
mojż.	82 333	21 316	25,9
<b>Razem</b>	<b>775 174</b>	<b>216 282</b>	<b>28,0</b>

Od lat sześćdziesiątych kilkakrotnie wzrosła liczebność kształcącej się młodzieży żydowskiej, natomiast procentowy udział innych narodowości zwiększył



się minimalnie. Od 1875/76 do 1911/12 liczba szkół polskich wzrosła z 1097 do 3060 (54,8%), z językiem ruskim z 1429 do 2496 (44,7%), zaś zmniejszeniu uległa sieć szkół publicznych niemieckich z 33 do 24 (0,4%)<sup>104</sup>. W tym samym czasie zmienił się język nauczania i skład narodowościowy w szkołach prywatnych. W roku szkolnym 1911/12 na 244 szkoły prywatne zajęcia w języku polskim realizowano w 134 placówkach, w 9 – w ruskim, w 100 – w niemieckim i w 1 w polskim i niemieckim.

Element niemiecki, zwłaszcza nie ulegający asymilacji (ewangelicki), w epoce autonomii zwiększył stan szkół w ogóle z 70 do około 100. Szkoły narodowości niemieckiej były w 75% wyznaniowe, prywatne, zazwyczaj jednoklasowe. Do wyżej zorganizowanych i stojących na dobrym poziomie należała siedmioklasowa szkoła ewangelicka we Lwowie, kształcąca również wielu Polaków i Żydów, kierowana przez doświadczonych pedagogów, jak Theodor Schneider w latach 1865–92, czy dr Julian Niemiec 1892–1910<sup>105</sup>. Poziomem nauczania wyróżniała się też trzy-czteroklasowa szkoła ewangelicka w Krakowie, kierowana przez Pawła Buczka oraz szkoła sześcioklasowa w Lipniku, założona w 1884 r. przez Schulverein. W Białej funkcjonowały dwie prywatne ewangelickie szkoły niemieckie, jedna koedukacyjna, druga żeńska św. Hildegardy. Z pozostałych szkół niemieckich na prowincji na uwagę zasługiwała czteroklasowa ewangelicka szkoła niemiecka w Stanisławowie<sup>106</sup>.

Ludności żydowskiej nie udało się wydzwignąć szkół talmudycznych z zaoferowania. Sejm galicyjski w latach osiemdziesiątych na wniosek dra Wilhelma Hohfelda, adwokata i wiceburmistrza oraz prezesa zboru ewangelickiego w Rzeszowie, uchwalił upaństwowienie chederów, lecz Wydział Krajowy do końca epoki autonomii Galicji nie znalazł środków finansowych do wprowadzenia w życie tej ustawy. Toteż w 1899 r. na 84 440 dzieci izraelskich pobierało naukę 13 303 w 659 chederach, a w 1914 r. na 65 815 chłopców uczyło się Talmudu, Biblii i języka hebrajskiego przez 15 godzin tygodniowo 16 833 uczniów w 611 talmudycznych szkołach<sup>107</sup>. Warunki sanitarne budynków i higieniczne młodzieży były okropne, zwłaszcza w Przemyślu. Po wizytacji przeprowadzonej przez władze wiedeńskie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych zaleciło 4 września 1888 r. L. 15670 zamknięcie niektórych szkół, z powodu groźby wybuchu epidemii. W epoce autonomii Galicji ortodoksyjni Żydzi utrzymywali kilkanaście izraelskich szkół wyznaniowych ludowych z programami nauczania obowiązującymi w szkołach publicznych i prywatnych talmudycznych. Do nich należały szkoły izraelskie dla chłopców i dla dziewcząt w Brodach (kierownik dr Leopold Hercel, 1870–1905), „Talmud Thora” i czteroklasowa izraelska szkoła ludowa i średnia w Krakowie, szkoły dla chłopców i dziewcząt Abrahama Kohna we Lwowie, czteroklasowa prywatna szkoła izraelska w Tarnopolu, w Bolechowie i dwuklasowa Sartora w Przemyślu. Emancypujące się w latach siedemdziesiątych społeczeństwo żydowskie coraz śmieiej zaczęło posyłać dzieci do szkół powszechnych polskich, mając zagwarantowaną, jak i w szkołach średnich, naukę religii mojżeszowej, języka hebrajskiego

itd. Rodziców zachęciło do posyłania dzieci do tych szkół spolonizowanie izraelicko-niemieckich szkół dla dziewcząt (późniejsza na Dejworze) i chłopców na Kazimierzu w Krakowie, o znanym autorytecie, którą nieco później kierował Salomon Spitzer – autor podręczników do nauki religii mojżeszowej. Dla Izraelitów we wschodniej Galicji była atrakcyjna od 1879 r. spolonizowana izraelicko-niemiecka Szkoła Główna we Lwowie, przekształcona w dwie szkoły wydziałowe: dla dziewcząt i im. Czackiego – dla chłopców. Ta ostatnia wychowała nauczycieli wielu przedmiotów (m.in. nauki religii mojżeszowej) i kierowników dla szkół barona Hirscha. Kierownik tej szkoły – Nahemiasz Landes<sup>108</sup> został krajowym inspektorem szkół Hirscha. Do rozwoju kształcenia dzieci żydowskich przyczynił się Moritz baron Hirsch (1831–1898) – bankier, przedsiębiorca i filantrop<sup>109</sup>. Ustanowił bogatą fundację utrzymującą w Galicji (w latach 1891–1914) 50 szkół ludowych i wspierającą kilka szkół rzemieślniczych. Szkoły te odznaczały się bogatym wyposażeniem i prawie wszystkie, do wybuchu wojny, weszły w posiadanie własnych budynków. Uczyło w nich 1897 r. 138 nauczycieli, uczęszczało 65 595 uczniów do 34 zakładów oświatowych, a w 1904 r. pobierało naukę około 78 tysięcy uczniów, kształconych przez 205 pedagogów<sup>110</sup>.

Szkoły ukraińskie pod względem liczebności odpowiadały potrzebom, lecz pod względem organizacyjnym, liczby wykształconych uczniów, kwalifikacji kadry nauczycielskiej pozostawiały wiele do życzenia. Rada Szkolna Krajowa przejęła od kościoła grekokatolickiego 1293 szkoły ruskie w roku szkolnym 1868/69 i zwiększyła ich stan do 2496 w 1911/12 r. Prawie w całości były to szkoły wiejskie – jedno-, dwuklasowe, często tylko zimowe, o dużej absencji młodzieży starszej, którą rodzice w porze letniej zatrudniali do prac polowych. Małorolni chłopcy, mimo agitacji popów i ukraińskich polityków na początku XX wieku, wykazywali małe zrozumienie dla potrzeby świadczeń na rzecz szkół. Konserwatywni politycy galicyjscy, obawiając się nadprodukcji inteligencji, ustawą sejmową z 1895 r. wprowadzili niższy typ szkoły wiejskiej i wyższy miejskiej, ograniczając polskim i ukraińskim dzieciom dostęp do szkół średnich. Sytuację pogarszał brak szkół wydziałowych ruskich. Szkół prywatnych funkcjonowało w miastach zaledwie 9 (Lwów – 2, Stanisławów – 2, Kołomyja – 1, Przemyśl – 1, Jaworów – 1, Sokal – 1 i Stary Sambor – 1); z nich wyróżniała się poziomem nauki szkoła wydziałowa żeńska we Lwowie i czteroklasowa męska M. Saškiewiča<sup>111</sup>.

Sieć polskich szkół ludowych na wsi nie odbiegała stanem organizacyjnym od podobnych zakładów ukraińskich, czy wyznaniowych niemieckich, korzystniej natomiast prezentowała się pod względem liczby i kwalifikacji nauczycieli. Przewaga szkół polskich zaznaczała się w szkolnictwie miejskim w zakresie szkół pospolitych 1–4-klasowych i wyższych wydziałowych oraz znacznej ilości szkół prywatnych, w tym klasztornych. Ofiarność i poświęcenie nauczycieli przejawiało się w wychowaniu patriotycznym młodzieży, kształceniu dorosłych, w rozwijaniu różnych form działalności społecznej i kulturalnej. Polacy całkowicie opanowali i rozbudowali szkoły wydziałowe (114 publicznych i 29 prywatnych w 1911/12

r.)<sup>112</sup>. Instytucje te, na podbudowie 4-klasowych szkół pospolitych, stawały się w placówkach o 6–8-letnim toku nauki pełnymi szkołami średnimi (Mittelschulen) umożliwiając młodzieży, poprzez tańszą formę kształcenia, przygotowanie do złożenia eksternistycznego egzaminu w gimnazjach czy seminariach nauczycielskich. Tak na przykład uczennice szkoły wydziałowej w Jasle i im. Scholastyki w Rzeszowie realizowały, za zgodą Sejmu i władz oświatowych, pełny program seminarium nauczycielskiego. Szkoły wydziałowe im. Scholastyki w Krakowie i św. Jadwigi we Lwowie przerabiały program gimnazjalny, Absolwentkom tej ostatniej szkoły, w której kształcili się córki elity intelektualnej Lwowa, a nauczycielami było kilku docentów uniwersyteckich, Ministerstwo Wyznań i Oświaty w Wiedniu 9 IV 1908 L.4985, przyznało prawo wstępu na wszystkie uczelnie w monarchii<sup>113</sup>.

Poza Galicją polscy osadnicy i urzędnicy mieszkali w małym procencie na Bukowinie, a do połowy XIX wieku w Gimnazjum w Czerniowcach uczniowie narodowości polskiej tworzyli liczącą się grupę, obok Niemców, Rusinów i Rumunów<sup>114</sup>.

Na Śląsku Cieszyńskim natomiast wyraźnie zaznaczyło się pogłębienie antagonizmów narodowych. Księstwo Cieszyńskie, zamieszkałe w większości przez Polaków, przez parę stuleci było lennem Habsburgów. W 1848 r., w celu wzmocnienia niemczyzny, połączono je sztucznie z Księstwem Opawskim (zasiedlonym w większości przez Niemców) w jeden ośrodek administracyjny, zwany Śląskiem Cieszyńskim, ze stolicą w Opawie. W jego wschodniej części przeważali Polacy, o czym świadczą dane demograficzne z 1890 r.<sup>115</sup>

Powiat	Polacy	Niemcy	Czesi
Cieszyn	65 779	13 426	46 215
Bielsko	60 941	22 806	677
Frysztak	50 698	5 472	27 005
<b>Razem</b>	<b>177 418</b>	<b>41 714</b>	<b>73 897</b>
<b>Procent</b>	<b>60,9</b>	<b>14,4</b>	<b>25,2</b>

Niemcy stanowili zwartą grupę w okolicach Bielska. Austriacy zachowali przewagę w administracji, w radach miejskich i w oświacie w epoce dualistycznej monarchii habsburskiej. Po krótkim okresie przychylnym dla polskiego szkolnictwa ludowego (1861–1869), górę wzięło szkolnictwo niemieckie lub utrakwistyczne niemiecko-czeskie, a Polacy musieli toczyć walkę o polską szkołę ludową, uświadomienie patriotyczne ludu i o polską inteligencję. Na przełomie XIX i XX wieku konflikt się zaostriżył, gdy Czesi i Polacy przystąpili do tworzenia szkół średnich. Czescy narodowi politycy – Hlinkowcy z Pragi i Morawskiej Ostrawy, zamiast złączyć się z Polakami, aby zniwelować przewagę szkół średnich z niemieckim językiem nauczania, wystąpili przeciw Polakom. Toteż element niemiecki, głównie protestancki, ściągający tu z całej monarchii, zachował do I wojny



światowej siedem gimnazjów z niemieckim językiem nauczania, w tym pięć państwowych (Bielsko zał. 1871 r., Freudenthal, Frydek, Cieszyn, Opawa, komunalne Oderberg i prywatne Weidenau). Czesi utworzyli tylko dwa gimnazja (Opawa i Orłowa 1909 r.), a Polacy, dzięki staraniom Macierzy Polskiej, jedno gimnazjum w Cieszynie (1895 r.), zaś dzięki wsparciu działaczy Towarzystwa Szkoły Ludowej w Galicji – drugie prywatne w Orłowej. Niemcy posiadali ponadto na tym terenie cztery szkoły realne (Bielsko, Cieszyn, Jagerdorf, Opawa), a Czesi i Polacy żadnej. Niemieccy działacze oświatowi uruchomili też trzy prywatne szkoły żeńskie średnie w Opawie, Czesi jedną w Polskiej Ostrawie, a Polacy ani jednej.

Podobnie kształtowało się współzawodnictwo w zakresie kształcenia nauczycieli do szkół ludowych. Niemcy na początku omawianej epoki zatroszczyli się o ustanowienie seminariów nauczycielskich z niemieckim językiem nauczania (3 w Bielsku: ewangelickie zał. 1870 r., miejskie – 1907 i siostr Nôtre Dame – 1908, 2 w Cieszynie, państwowe i siostr Karola Boromeusza zał. 1889 oraz 1 w Opawie – 1872). Czesi uruchomili seminarium nauczycielskie w Polskiej Opawie w 1904 r., a Polacy z oddziałów paralelnych niemieckiego seminarium nauczycielskiego w Cieszynie (wydzielonych 1904/5) utworzyli polskie seminarium w miejscowości Bobrek w 1910 r.<sup>116</sup>

W zakresie szkolnictwa zawodowego element niemiecki zadbał o stworzenie warunków do kształcenia własnych wysoko kwalifikowanych robotników. Powstały również niemieckie dwuklasowe szkoły kupieckie w Cieszynie i Opawie. Poważną rolę w szkoleniu polskiej młodzieży z Galicji w dziedzinie włókiennictwa odgrywała niemiecka Państwowa Szkoła Przemysłowa w Bielsku, zał. w 1874 r.<sup>117</sup> Niemiecki charakter miały trzy szkoły zawodowe tekstylno-włókiennicze (Bennisch, Freudenthal, Jagerdorf), dwie dla przemysłu kamieniarskiego (Friedeberg, Saubdorf) oraz jedna średnia i jedna niższa krajowa rolnicza (Ober-Hermsdorf i Kotzobenz). Polakom udało się uruchomić szkołę fachową dla przemysłu górniczego w Dąbrowej (1908) i jedną zimową rolniczą. Polscy terminatorzy, robotnicy uczęszczali do niemieckich lub czeskich szkół przemysłowych uzupełniających na Śląsku Cieszyńskim i w Zagłębiu Morawsko-Ostrawskim (Michalkowice 1906–18, Morawska Ostrawa 1903–18). Duże korzyści przyniosło uruchomienie polskich szkół przemysłowych uzupełniających na początku XX wieku. Założono je w Bielsku, Cieszynie, Morawskiej Ostrawie, w Privoze, czteroklasową szkołą zawodową w Witkowicach 1910–18<sup>118</sup>.

Brak uświadomienia narodowego ograniczał wpływy polskie w ustawodawstwie w sejmie śląskim w Opawie, zaś niedostatek inteligencji zaważył na niewłaściwej orientacji etnicznej, nikłości szkolnictwa średniego i w przyszłości – przynależności politycznej tego regionu do Macierzy.

Natomiast w Galicji wszystkie nacje (Polacy, Ukraińcy, Żydzi), znajdujące się pod panowaniem austriackim, ujawniły swoje aspiracje państwowe i narodowo-



twórcze, uzewnętrzniając swoją więź i prężność w działalności politycznej, częściowo gospodarczej i emanowaniu nauki, oświaty i kultury.

# I. SPRAWOZDANIE

KIEROWNICTWA POLSKIEJ SZKOŁY PRZEMYSŁOWEJ UZUPEŁNIAJĄCEJ  
W PRZYWOZIE

UTRZYMYWANEJ PRZEZ  
TOW. SZKOŁY LUDOWEJ

ZA ROK SZKOLNY 1911|1912



WRAZÓW 1912. — NADZIEMN. TOWARZYSTWA SZKOŁY LUDOWEJ  
WYDAWANA TOW. TOW. NARODOWOŚCI W MIEJSCU W CIESZYNIE

## II. 4. Karta tytułowa Sprawozdania Szkoły Przemysłowej Uzupełniającej w Przywozie koło Morawskiej Ostrawy.

Żydzi umocnili swoją pozycję ekonomiczną i kulturalną dzięki emancypacji, posyłaniu masowo swoich dzieci do szkół publicznych i prywatnych wszystkich typów, w ramach zagwarantowanych uprawnień dla nauki religii mojżeszowej i języka hebrajskiego. Wypracowanym systemem organizacyjnym, wykształconą kadrą nauczycielską izraelską, podręcznikami nauki religii stworzyli podwaliny pod rozwój własnego szkolnictwa w II Rzeczypospolitej.

Ukraińcy w drodze do stworzenia własnej narodowości i państwa wypracowali alfabet, opracowali własne dzieje i historię narodowej kultury, stworzyli pierwsze katedry ruskiego uniwersytetu, utworzyli szereg państwowych i prywatnych szkół średnich, pojedyncze niektóre rodzaje szkół zawodowych, żeńskich, powszechne szkoły ludowe, dopracowali się częściowo własnej kadry nauczycielskiej, podręczników i organizacji kulturalno-oświatowych.

Polacy w Galicji dzięki zaangażowaniu inteligencji, ofiarności i poświęceniu nauczycieli, udziałowi administracji, poparciu polskiego ustawodawstwa przez wielką własność ziemską w Sejmie galicyjskim i wsparciu jednostek z pozostałych

zaborów uczynili z Galicji, w epoce autonomii, ostoję polskiej nauki, oświaty i kultury i w wielu dziedzinach elementy prawno-ustrojowe niepodległego państwa. Z konfrontacji i doświadczeń innych narodów wypracowali własne idee, poglądy i założenia naukowo-oświatowe. Stworzyli wszystkie rodzaje wyższego szkolnictwa, w połowie utrzymywanego ze środków społecznych, wnieśli poważny wkład do nauki polskiej i światowej, przygotowali kadry dla przyszłych uczelni II Rzeczypospolitej, koncepcje badań, instytuty, periodyki, wydawnictwa. Z chwilą odzyskania niepodległości objęli z powodzeniem kierownicze stanowiska w administracji (ministerstwa, urzędy wojewódzkie i starostwa, inspektoraty oświaty) i ujęli ster i prowadzenie polskich szkół w dwu pozostałych zaborach.

## PRZYPISY

- <sup>1</sup> St. Kot, *Dzieje wychowania*, t. II, Warszawa 1934.
- <sup>2</sup> *Trivialschulen in sämmtlichen Kaiserl. Königl. Erbländern*, Wien 1774; J.A. Helfert, *Die Gründung der österreichischen Volksschule durch Maria Theresia*, Prag 1860; K. Schrauf, *Des P. Gratian Marx ursprünglicher Entwurf für die Reform der österreichischen Gymnasien vom 7. Juli 1775: Mittheilungen der Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte*, VI, 1896, s. 122–150; G. Strakosch Grassmann, *Geschichte des österreichischen Unterrichtswesen*, Wien 1905, s. 83–172; K. Wotke, *Das österreichische Gymnasium im Zeitalter Maria Theresias: „Monumenta Germaniae Pedagogicae”*, Berlin 1905, Bd. 30, s. 510–513, 523–524; A. Weis, *Geschichte der österreichischen Volksschule 1792–1848*, I–II, Graz 1904; H. Hantsch, *Die kulturelle Funktion des österreichischen Bildungswesens in Donauraum*; E. Mayer, *200 Jahre österreichischen Unterrichtsverwaltung*; R. Meister, *Österreichs Unterrichtsverwaltung und Unterrichtsanstalten 1760–1960*; H.F. Schmid, *Die Bedeutung des österreichischen Bildungswesens für Ost- und Südosteuropa: 200 Jahre österreichische Unterrichtsverwaltung 1760–1960*, Wien 1960; H. Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens*, Wien 1984, Bd. 3; G. Grimm, *Die Schulreform Maria Theresias 1747–1775. Das österreichische Gymnasium zwischen Standesschule und allgemeinbildener Lehranstalt im Spannungsfeld von Ordenschulwesen, thesesianischen Reformabsolutismus und Aufklärungspädagogik: Aspekte pädagogischer Innovation 10*, Frankfurt, Bern, New York, Paris 1987.
- <sup>3</sup> Österreichisches Staatsarchiv Allgemeines Verwaltungsarchiv, Wien (dalej cyt. ÖSAV) Studienhofkommission III/1, sygn. 10, karton 57. Były to kolegia jezuickie w Jarosławiu, Krośnie, Lwowie, Przemyślu i Samborze, pijarskie we Lwowie, Rzeszowie, Warażu i Złoczowie, kolonie akademickie w Bieczu, Nowym Sączu, Tarnowie i prywatna hr. Zamoyskich w Zamościu, szkoły Bazylianów w Buczaczu, Drohobyczu, Franciszkanów w Zbarażu, Teatynów we Lwowie.
- <sup>4</sup> ÖSAV Wien III/1, sygn. 13, karton 74. Deutscher Sprachunterricht in Galizien 1774–1789; F. Seefeldt, *Volkshochschule in Dornfeld*, Bydgoszcz 1923, s. 105–106.
- <sup>5</sup> K. Frommelt, *Die Sprachenfrage im Österreichischen Unterrichtsreform*, Wien 1893.
- <sup>6</sup> H. Frietsche, *Kirche und Schule in Galizien (Festschriften für Gustav-Adolf Vereine)*, N. 30, Leipzig 1902; E. Hanslik, *Die Kulturformen der Bielitz-Bialaer Sprachinsel. (Festschrift zur Erinnerung an die Unifersitätsferialkurse 1906 in Bielitz)*, Bielsko 1906; B. Kesslerling, *Samuel Bradetzky, der Begründer des deutsch-evangelischen Schulwesen in Lemberg: Jahresbericht der evangelischen Schule in Lemberg...*, Lemberg 1911; J. Müller, *Die Geschichte einer deutschen Schule in Kleinpolen* (kol. Falkenberg): „Katolischer Volkskalender”, Katowice 1925, s. 60–61; J. Schmidt, *Denkschrift über die 1910 neuer richtete deutschkatholische Reseggerschule in Mariahilf bei Kolomea (Galizien), samt einen Auszug aus der hundertjährigen Geschichte Mariahilfs 1811–1911*, Mariahilfs 1911, s. 11; F. Seefeldt, *Die innere Entwicklung der Volkshochschule Dornfeld, während ihres 10-jährigen Bestehens (Gedenkenbuch zur Erinnerung an die Einwanderung der Deutschen in Galizien von 150 Jahren*, Poznań 1931, s. 106–114; *Die Volkshochschule in Dornfeld*, Bydgoszcz 1923; *Denkschrift anlässlich des 25-jährigen Kollegentages der 1887 – Abiturienten des k.k. 11 (deutschen) Obergymnasiums in Lemberg*, Lwów 1887, s. 52; *Księga Pamiątkowa II Państwowego Gimnazjum im. Karola Szajnochy we Lwowie 1820–1930*, Lwów 1930; E. Berhaut, *Zarys dziejów Gimnazjum Państwowego im. J. Korzeniewskiego w Brodach: obrazy z przeszłości Brodów i powiatu brodzkiego*, Brody 1938, s. 7–93; G. Volf, *Geschichte der Lemberg Universität von ihrer Begründung 1784 bis 1848*, Wien 1892, s. 46.
- <sup>7</sup> Przegląd tej literatury przed drugą wojną światową daje Henryk Lepucki, *Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji 1772–1790*, Lwów 1938.



- <sup>8</sup> A. Knot, *Dzieje szkolnictwa na ziemi czerwieńskiej. Przegląd literatury 1918–1935*, „Ziemia Czerwieńska” 1936, s. 150 i n.; R. Dutkova, *Oświata i wychowanie w Galicji w polskiej historiografii ostatniego czterdziestolecia*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1986, nr 4, s. 395–429; *Bibliografia dziejów oświaty i wychowania w Galicji 1772–1918* pod red. A. Meisnera i St. Możdżenia, Rzeszów 1992, s. 250.
- <sup>9</sup> J. Buzek, *Rozwój stanu szkół średnich w Galicji w ciągu ostatnich lat 50 (1859–1909)*, Lwów 1909. Dod. 3 do „Muzeum”, s. 1–76; Cz. Majorek, *Rokowania w sprawie polonizacji szkoły galicyjskiej w 1848 r.*, „Zesz. Nauk. UJ, Pr. Hist.” 1987, z. 81, s. 77–86; Tenże, *Ustrój galicyjskiego szkolnictwa ludowego w czasie walki o autonomię i w okresie kampanii rezolucyjnej (1860–1873)*, „Rocz. Nauk.-Dydakt. WSP w Krakowie, Pr. Hist.” IV, z. 32, 1968, s. 211–234; Tenże, *System kształcenia nauczycieli szkół ludowych w Galicji doby autonomicznej (1871–1914)*, Wrocław 1971; J. Hulewicz, *Udział Galicji w walce o szkołę polską*, Warszawa 1934.
- <sup>10</sup> K. Biłko, *Walka o szkołę polską na Śląsku Cieszyńskim: Nasza walka o szkołę polską 1901–1917*. Opracowania, wspomnienia, dokumenty, zebrała Komisja Historyczna pod przewodn. prof. dra B. Nawroczyńskiego, t. II, Warszawa 1934; J. Chlebowczyk, *Szkolnictwo na Śląsku Cieszyńskim na przełomie XVIII i XIX wieku*, „Prz. Hist.-Ośw.” 1970, nr 2, s. 201–209; *Polski bastion. Szkice z przeszłości Macierzy*. Praca zbior. pod red. R. Danela, Cieszyn 1985; F. Popiołek, *Z dziejów szkolnictwa polskiego w Cieszynie*, „Zar. Śl.” 1932, z. 2, s. 81–97.
- <sup>11</sup> I. Fyłypek, *Z istorii školnictva na zachidnij Bojkivščyni 1772–1930*, „Litopis Bojkivščyni” Sambor 1931, t. 1, s. 43–112; A. Andryhovič, *Obrazki z istorii seredniho školnictva w Haličeni w XVII i XIX st.*, „Zap. Nauk. Tow. im. Ševčenka” 1930, t. 100, s. 289–310; *Lvivskie Studium Ruthenum*, Lviv 1929, s. 79. Odb. z „Zap. Nauk. Tov. im. Ševčenko”.
- <sup>12</sup> E.K. Lazarenko, *300 rokov Lvivskoho Universitetu*, Lviv 1961, s. 84; N. Mitjurow, *Szkoła ta oświata w zachidnoukraińskich zemliach wid perszogo poditu Polsci (1772 r.) do rewolucij 1848 r.*, „Dopowidi ta Powidomlennja”, wipusk drugij, sekcja Pedagogiki i Psychologii, Lviv 1956, s. 30–39, Lviv 1957, s. 12–15; *Borba za utuczszenie prawowogo i materialnogo položenija narodnogo ucitelja w Galičini*, „Dopowidi ta powidomlennja”, Drogobič 1961, s. 76–78; *Do pitannja pro stan narodnoj szkoti w Galičini wid burżuaznoj rewolucij 1848 r. do prijnattja konstitucij 1867 r.*, „Naukowij Zapiski”, T. 10, Lviv 1958, s. 85–94; L.G. Baik, *Borodba trudjaščich schidnoj Galičini za narodnu szkołu na poczatku XX stulittja (1901–1907 r.)*, „Naukowij Zapiski”, Lviv 1958, t. XI, s. 94–113; t. X, s. 3–16; *Do pitanija rozwtiku pedagogičnoj oswiti w zachidnoukraińskich zamljach w kińci XIX počatku XX st.*, „Dopowidi ta Powidomlennja”, wipusk drugij, Sekcja Pedagogiki i Psychologii, Lviv 1956, s. 35–38.
- <sup>13</sup> J. Kozik, *Między reakcją a rewolucją. Studia z dziejów ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1848–1849*, Kraków 1975 (rozdz. *Oświata i kultura*).
- <sup>14</sup> M. Bałaban, *Herz Homberg i szkoły józefińskie dla Żydów w Galicji (1787–1806)*. *Studium historyczne*, Lwów 1906, s. 40. Tekst uzupełniony i ogłoszony po niemiecku pt. *Herz Homberg in Galizien: Jahrbuch für Jüd. Geschichte und Literatur*, Berlin 1916, s. 198–221; Toż w: *Z historii Żydów w Polsce, Szkice i studia*, Warszawa 1920, s. 190–230; Tenże, *Dzieje Żydów w Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772–1868*, Lwów 1916, s. 238; E. Liebling, *Wiadomości o szkołach ludowych fundacji Hirscha*, „Szkoła” 1897, nr 14, s. 166; J. Świeboda, *Edukacja Żydów w Galicji 1772–1918: Prace Historyczno-Archivalne* pod red. T. Opasa, Rzeszów 1994, t. II, s. 85–131.
- <sup>15</sup> ÖSAV Wien, III/2 sygn. 15, karton 75: 1781–90; A. Knot, *Spór o konwiktorów Akademii Terejskiej we Lwowie z 1781 r.*, „Studia Lwowskie”, Lwów 1932.
- <sup>16</sup> GALD Lviv, f. 26, op. 12, dz. 489, s. 2–3; Bibl. Stefanika, dział rękopisów, fond Wł. Kozłowskiego, p. 53; W. Wojtkiewicz-Rak, *Źródła i materiały do historii Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu we Lwowie*, „Archiw. Hist. i Filozofii Medycyny”, 1988, 40, 4, s. 517.
- <sup>17</sup> ÖSAV Wien, III/1, syg. 5, karton 39 (Einrichtung); L. Finkel, St. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. I, Lwów 1894.

- <sup>18</sup> ÖSAV Wien, III/2, sygn. 12, karton 515; *Hrecko-Katołycka Duchovna Seminarija u Lvovi*: Mat. i rozwitky zibr. J. Šlipyj, t. I, Lwów 1935; V. Hrynyk, *Ukraińska Katolicka Duchovna Seminarija w Peremyśli*: Juvil Almanach Ukr. Katol., Peremyśl 1937, s. 96–116; B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków 1980; A. Petrani, *Szkolnictwo teologiczne w Polsce: Księga tysiąclecia katolicyzmu w Polsce*, Lublin 1969, t. I, s. 271–285.
- <sup>19</sup> ÖSAV Wien, III/2, sygn. 16, karton 686; Centralnyj Derżawnyj Istorичnij Archiv Ukrainy, Lviv (dalej cyt. CDIA), f. 146, op. 66, sprawa 823 i 876; Wł. Zajączkowski, *C.K. Szkoła Politechniczna we Lwowie*, Lwów 1894; *Zarys historyczny Politechniki Lwowskiej: Politechnika Lwowska jej stan i potrzeby*, Lwów 1932.
- <sup>20</sup> CDIA Lviv, f. 1465, op. I. dz. 665, Namiestnictwo s. 15–48.
- <sup>21</sup> ÖSAV Wien, III/2, sygn. 10, karton 57–59. W gimnazjum Akademickim we Lwowie było 507 uczniów, w przemyskim 144, w rzeszowskim 97, stanisławowskim 132, tarnowskim 161, czyli łącznie 1088, a jedynie nie znana jest liczba uczniów w Zabarazu.
- <sup>22</sup> M. Maciszewski, *Historia Gimnazjum Tarnopolskiego 1820–1848*, Tarnopol 1896, s. 112. Tamże zestawienie statystyczne uczniów gimnazjów galicyjskich z lat 1818–1848.
- <sup>23</sup> ÖSAV Wien, III/2, sygn. 10, karton 451–458; J. Świeboda, *Struktura społeczna młodzieży w szkolnictwie średnim w Galicji Zachodniej w końcowej fazie feudalizmu (1790–1848): Sprawozdanie Dyrekcji I Liceum Ogólnokształcącego im. St. Konarskiego w Rzeszowie za rok szk. 1989/90*, Rzeszów 1990, s. 7–46.
- <sup>24</sup> ÖSAV Wien II/2, sygn. 16, karton 685–687, lata 1813–33, 1835–43, 1819–44.
- <sup>25</sup> ÖSAV Wien, III/2, sygn. 16, karton 684; CDIA Lviv, f. 146, op. 66, spr. 57–58; *Reden den feierlichen Eröffnung der israelitischen Brodyer Realschule gehalten am achten Februar 1818 Dar eingehende Ertrag ist zum Westen der Realschule bestimmt*, Lemberg 1818; J. Świeboda, *Edukacja Żydów w Galicji...*, s. 94–96.
- <sup>26</sup> ÖSAV Wien, III/2, sygn. 9, karton 427–28, Hebammenschullen Czernowitz 1813–47, Triest 1815–40.
- <sup>27</sup> CDIA Lviv, f. 166, op. 4, spr. 592–94; A. Meibaum, *Krótki pogląd na rozwój lwowskiego Zakładu Głuchoniemych: Spraw. z czynności Galicyjskiego Zakładu Głuchoniemych we Lwowie za rok 1893/94*, Lwów 1894, s. 27–48; K. Düring, *Zakład Ciemnych we Lwowie 1851–1926*, Lwów 1926, s. 36.
- <sup>28</sup> ÖSAV Wien, III/1, sygn. 17, karton 17, sygn. 18, karton 92, sygn. 20, karton 103 (Mädsschulen in genere); C. Majorek, *Działalność oświatowa Franciszka Hoffmana w Galicji 1778–1791: Studia z dziejów oświaty i kultury umysłowej w Polsce w XVIII–XX wieku. Księga ofiarowana Janowi Hulewiczowi*. Kom. red. B. Dutkova i in., Wrocław 1977, s. 97–108.
- <sup>29</sup> C. Majorek, *Galicyjskie szkolnictwo pedagogiczne w latach 1775–1871*, „Prz. Hist.-Ośw.” 1967, nr 3, s. 364–390.
- <sup>30</sup> Z.W. Dulczewski, *Walka o szkołę na wsi galicyjskiej w świetle stenogramów Sejmu Krajowego 1861–1914*, Warszawa 1953, s. 55.
- <sup>31</sup> J.P. Himka, *Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century*, Alberta 1988, s. 114.
- <sup>32</sup> H. Lepucki, op. cit., s. 141 i n.
- <sup>33</sup> F. Seefeldt, *Dornfelds Chronik. 150 Jahre auslanddeutschen-Schicksal*, Leipzig 1936, s. 107.
- <sup>34</sup> R. Kesslering, *Superintendent Samuel Bredetzky. Der Begründer des deutsch-evangelischen Schulwesens im Lemberg: Bericht des evang. Schule in Lemberg*, J. 1911, s. 9–15.
- <sup>35</sup> A. Eisenbach, *Emancypacja Żydów na ziemiach polskich 1785–1870 na tle europejskim*, Warszawa 1978, s. 437.
- <sup>36</sup> ÖSAV Wien, III/2, sygn. 23, karton 860–862. Szkoły niemiecko-żydowskie trywialne i główne uruchomiono w następujących miejscowościach: Bełż, Bobowa, Bodzanów, Bohorodczany, Bolechów, Bóbrka, Brody (4), Brzezany, Buczacz, Czerniowce, Czortków, Dąbrowa, Dębica,

- Dobromil, Dolina, Drohobycz, Dukla, Dynów, Głogów Małopolski, Grabowiec, Gródek Jagielloński, Grzymałów, Horodenka, Hrubieszów, Husaków, Jarosław, Jaryczew, Jaworów, Jazłowiec, Jezierny, Kałusz, Kamionka Strumiłowa, Kulików, Kuty, Lipnica, Łańcut, Lesko, Leżajsk, Lwów (7), Mielec, Monasterzyska, Mościska, Nadwórna, Nowy Sącz, Obertyn, Oświęcim, Podhajce, Podkamień, Pomorzany, Przemyśl, Przeworsk, Rawa Ruska, Rohatyń, Ropczyce, Rozdół, Rozwadów, Rymanów, Rzeszów, Rzezawa, Sambor, Sanok, Sędziszów, Sieniawa, Suczawa, Śniatyń, Sokal, Sokołów Małopolski, Stanisławów, Stryj, Strzyżów, Tarnogród, Tarnów, Tarnopol, Tomaszów Lubelski, Trembowla, Turka, Tyczyn, Tyśmienica, Tyszkowce, Ulanów, Wiśnicz, Zamość, Zbaraż, Zborów, Złoczów, Żmigród, Żołoźce, Żółkiew, Żydaczów; J. Świeboda, *Edukacja Żydów w Galicji...*, s. 88.
- <sup>37</sup> M. Baranowski, *Historia szkół ludowych stołecznego królewskiego miasta Lwowa*, Lwów 1895, s. 83; M. Bałaban, *Z historii Żydów w Polsce. Szkice i studia*, Warszawa 1920, s. 202.
- <sup>38</sup> Tamże, s. 233. Por. L. Herzberg-Fränk, *Juden. Die österr.-ungar. Monarchie in Wort u. Bild Galizien*, Wien 1898, s. 475–500.
- <sup>39</sup> Archiwum Główne Akt Dawnych Warszawa (dalej cyt. AGAD), Akta C.K. Ministerstwa Wyznań i Oświaty w Wiedniu 1850–1918, sygn. 352u ad 2252 z 1916 r.; M. Baranowski, op.cit., s. 232; J. Świeboda, *Edukacja Żydów w Galicji...*, s. 91–93.
- <sup>40</sup> P. Stebelski, *Lwów w 1848 roku. Na podstawie akt śledczych*, „Kwartalnik Historyczny” 1909, s. 346–351; J. Kozik, op.cit., s. 21.
- <sup>41</sup> „Zoria Hałycka” 1848 nr 2, s. 7–8, Dodatek do „Gazety Lwowskiej” 1848 nr 68.
- <sup>42</sup> F. Świstun, *Prikarpackaja Ruś pod władaniem Austrii*, t. I, Lwów 1898, s. 267; J. Kozik, op.cit., s. 32.
- <sup>43</sup> Tamże, s. 150–151.
- <sup>44</sup> H. Barycz, *Uniwersytet Jagielloński w życiu narodu polskiego*, Warszawa 1948, s. 83; L. Ręgorowicz, *Dzieje Krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych*, Lwów 1928; *Materiały do dziejów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie*, t. I (1816–1895), Wrocław 1959, oprac. J.E. Dutkiewicz, J. Jeleniewska-Ślesieńska, W. Ślesieński; L. Ręgorowicz, *Historia Instytutu Technicznego w Krakowie*, Kraków 1913; W. Bieńkowski, *Krakowska Szkoła Muzyczna w latach 1841–1873*, „Studia Muzykol.” t. III, 1954, s. 360–399.
- <sup>45</sup> K. Ostaszewski-Barański, *Wacław Michał Zaleski (1799–1849), Zarys biograficzny*, Lwów 1912, s. 170.
- <sup>46</sup> „Zoria Hałycka” 1848, nr 23, s. 95; „Zap. Nauk. Tov. im. Ševčenki”, t. 113, s. 91–91; J. Kozik, op.cit., s. 138.
- <sup>47</sup> J. Buzek, op.cit., s. 5.
- <sup>48</sup> J. Chołodecki-Białynia, *1858–1908 Księga pamiątkowa półwiekowego jubileuszu Gimnazjum im. Franciszka Józefa we Lwowie*, Lwów 1909.
- <sup>49</sup> C. Majorek, *Ustrój galic. szkół...*, s. 211–234.
- <sup>50</sup> S. Gawęda, *Zarys rozwoju i osiągnięcia Szkoły Górnicy w Wieliczce (1861–1933)*, „Studia i Mat. do Dziejów Żup Solnych w Polsce” Wieliczka 1977, t. VI, s. 98–110.
- <sup>51</sup> J. Soleski, *Miejska szkoła przemysłowo-handlowa. Rys historyczny*, Lwów 1974, s. 75; J. Świeboda, *Edukacja Żydów w Galicji...*, s. 97–98.
- <sup>52</sup> Tamże, s. 97; „Szkoła” 1871 (R. IV), s. 59–60.
- <sup>53</sup> CDIA Lviv, f. 146, op. 53, spr. 1135; *Dublany. Szkoły i zakłady krajowe w Dublanach*. Kom. red. S. Pawlik, J.G. Pawlikowski, I. Szyszłowicz, Lwów 1897, s. 277; S. Brzozowski, *Dzieje szkoły rolniczej w Czernichowie (1860–1960)*, Warszawa 1963, s. 296.
- <sup>54</sup> AGAD Warszawa, sygn. 288–289u Stow. i szkoły muzyczne w Galicji 1851–95, 1896–1909.
- <sup>55</sup> A. Wachnianin, *Spomin z zitia*, Lviv 1908, s. 111–112.
- <sup>56</sup> CDIA Lviv, f. 146, op. 66, spr. 362–5 i f. 146, op. 51b, spr. 309; J. Reiss, *Almanach muzyczny Krakowa 1780–1914*, Kraków 1939, t. I–II.
- <sup>57</sup> J. Buzek, op.cit., s. 56.



- <sup>58</sup> Z. Dulczewski, op.cit., s. 56.
- <sup>59</sup> *Provinzial Handbuch der Konigreiche Galizien und Lodomerien f. d. Jahr 1865*, Lemberg 1865, s. 377; J. Świeboda, *Edukacja Żydów w Galicji...*, s. 92–94.
- <sup>60</sup> Dz. u. p. nr 13; *Zbiór ustaw i najważniejszych rozporządzeń w sprawie szkolnictwa ludowego...* zestawił dr P. Skwarczyński, Lwów 1885, s. 53–60, s. 19–21.
- <sup>61</sup> W.M. Bartel, *Galicyjska Rada Szkolna Krajowa. Czasy, instytucja, ludzie*, „Zesz. Nauk. UJ Pr. Praw.” 1980, z. 86, s. 33–62.
- <sup>62</sup> S. Kutrzeba, *Polska Akademia Umiejętności 1872–1938*, Kraków 1939; J. Hulewicz, *Akademia Umiejętności w Krakowie 1893–1918*, Wrocław 1958; Ważniejsza literatura o Tow. Szewczeni: W. Hnatiuk, *Towarzystwo Naukowe imienia Szewczeni. Z okazji 50-lecia założenia (1873–1923)*, Lwów 1923; wyd. drugie Monachium-Paryż 1984; W. Kubijowicz, *Zarys historii Towarzystwa Naukowego im. Szewczeni (1873–1949)*, Nowy Jork–Monachium 1949; wyd. drugie Lviv 1991.
- <sup>63</sup> A. Knot, *Rola dziejowa Uniwersytetu Jana Kazimierza. W 273 rocznicę podpisania aktu fundacyjnego*, „Śl. Pol.” 1934, nr 19 Dod. Nauka, Literatura i Sztuka; O uczelni podwawelskiej liczne prace zob. W. Lipska, K. Tatarowicz, *Bibliografia piśmiennictwa do dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1967.
- <sup>64</sup> CDIA Lviv, f. 146, op. 4, spr. 4377–79; *Album inżynierów i techników w Polsce*, Lwów 1932.
- <sup>65</sup> CDIA Lviv, f. 146, op. 8, spr. 226–227. Korespondencja z Min. 1903–1914.
- <sup>66</sup> CDIA Lviv, f. 146, op. 53, spr. 1135 (Dublany 1845–92); S. Surzycki, *Rozwój wiedzy rolniczej w Polsce*, Kraków 1928; *Dzieje studiów rolniczych w Krakowie 1890–1962*. Red. H. Jurkowski, T. Komornicki, T. Lityński, Kraków 1965.
- <sup>67</sup> S. Brzozowski, *Dzieje Krajowej Szkoły Gospodarstwa Lasowego w latach 1874–1921*, „Stud. i Mat. z Dziej. Nauki Pol. ser. B” 1985, z. 32, s. 33.
- <sup>68</sup> AGAD Warszawa, sygn. 166–9u; CDIA Lviv, f. 146, op. 4, spr. 438, s. 8–13, 196–98; S. Królikowski, *Rys historyczny Lwowskiej Akademii Weterynarii (1881–1921). Program naukowy Akademii Weterynaryjnej za rok 1921/22*, Lwów 1922; A Perenc, *Uczelnia Weterynaryjna we Lwowie (1881–1916): Historia lecznictwa zwierząt w Polsce*, Toruń 1936, wyd. II, Wrocław 1958, s. 251–91.
- <sup>69</sup> CDIA Lviv, f. 146, op. 4, spr. 3146–54 i f. 165, op. 2, spr. 530; L. Ręgorowicz, *Dzieje Krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych*, Lwów 1928; *Materiały z sesji naukowej zorganizowanej z okazji jubileuszu 150-lecia Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie*, Kom. red. W. Ślesiński, Kraków 1971.
- <sup>70</sup> CDIA Lviv, f. 146, op. 4, dz. 4976.
- <sup>71</sup> AGAD Warszawa sygn. 288–289u; *75 lat Wyższej Szkoły Muzycznej w Krakowie*. Kom. red. M. Drobner, A. Frączkiewicz, A. Rieger, Kraków 1973, s. 114.
- <sup>72</sup> *Podręcznik Statystyki Galicji...* pod red. T. Pilata, Lwów 1913, t. IX, cz. I, s. 121–126.
- <sup>73</sup> K. Michalewska, *Sprawa Uniwersytetu Ukraińskiego w latach 1848–1914*, „Stud. Hist.” 1984, z. 1, s. 35–60.
- <sup>74</sup> CDIA Lviv, f. 165, op. 2, spr. 587, s. 14–15; AGAD Warszawa 289u; L. Mazepa, prof. Konserwatorium we Lwowie, w pracy habilitacyjnej pt. *Rozwój szkolnictwa muzycznego we Lwowie (XV–XX w.)*, Moskwa 1985 (maszynopis) uznaje wszystkie trzy szkoły muzyczne za wyższe uczelnie.
- <sup>75</sup> *Sprawozdanie z posiedzenia ankiety w sprawie nauki religii moźeszowej odbytej dnia 11 lutego 1907 r.*, Lwów 1907, s. 27; Załącznik do *Spraw. Rady Szkolnej Krajowej za r. szk. 1906/7*, Lwów 1907.
- <sup>76</sup> AGAD Warszawa, sygn. 352u ad 4916 z 1907 r. i ad 2255 z 1916 r.; J. Świeboda, *Edukacja Żydów w Galicji...*, s. 118–119.
- <sup>77</sup> *Podręcznik statystyki Galicji...* pod red. T. Pilata, Lwów 1913, t. IX, s. 7; *Die Bevölkerung der*

- im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder bearbeitet von der k.k. Direction der administrativen Statistik*, Wien 1882, I Bd. 2. Heft, s. 100.
- <sup>78</sup> C.k. Rada Szkolna Krajowa o stanie wych. publ. w roku szkolnym 1904/5, cz. II, s. 58 i n.; ... za rok 1911/12, cz. II, Lwów 1913, s. 11–27; *Jahrbuch der höheren Unterrichtswesens in Österreich mit Einschluss der gewerblichen Fachschulen und der Erziehungsanstalten*, Wien 1888–1914.
- <sup>79</sup> J. Dybiec, *Finansowanie nauki i oświaty w Galicji 1860–1918*, Kraków 1979.
- <sup>80</sup> J. Zachara, *Historia pierwszego na ziemiach polskich gimnazjum żeńskiego im. E. Plater w Krakowie*, Kraków 1937; J. Małkowski, *Ruskij Institut dla divčat v Peremišli...*, Peremiśl 1912, s. 79; *I Spraw. Dyrekcji pryw. żeńsk. gimn. z pr. publ. J.S. Goldblatt-Kammerling we Lwowie za r. szk. 1912/13*, Lwów 1913, s. 27; *Jahresbericht des ersten Mädchen Lyzeums (Gymnasiums) mit deutschen Vertrag in Lemberg 1902/3–1912/13/14*, Lemberg 1903–14; J. Świeboda, *Edukacja Żydów w Galicji...*, s. 111–112.
- <sup>81</sup> Drukowane sprawozdania gimn. przytaczają, że w Brodach uczyło się w 1879 r. Izraelitów 183, w 1900 r. – 234, protestantów było 5, a w 1904 brak. W II Gimn. we Lwowie w 1875/6 r. uczniów rel. mojżesz. było 237, w 1912 r. – 188, zaś wyznawców ewangelickich – 14, a w 1912 r. – 55.
- <sup>82</sup> C.K. Rada Szkolna Krajowa..., cz. II, Lwów 1912, tabele statystyczne s. XXIV–XXIX; J. Świeboda, *Edukacja Żydów w Galicji...*, s. 112–114.
- <sup>83</sup> CDIA Lviv, f. 178, op. 3, spr. 996, pag. 27 i 1010.
- <sup>84</sup> J. Buzek, op. cit., s. 10.
- <sup>85</sup> CDIA Lviv, f. 178, op. 3, sp. 337 (Gimn. Akad. 1873–79); E. Charkevič, *Chronika Lvivskoj Akademičnoj Gimnazii: Zvit dir c.k. Akademičnoj Gimnazii u Lvovi za rik škilnij 1900/01*, Lviv 1901, s. 1–48; *De sribnoletnij Sjan plive. Propamjatna kniha jubileju 50 litja Ukraïnskoj Deržavnoi Gimnazii w Peremišli 1888–1938*, Peremiśl 1938, s. 236; N. Danis, *Naris istorii c.k. Gimnazii z ruskiju vikladovuju movoju w Kolomii vid ei osnovanja 1892/93 do 1911/12 r.: Zvit dir c.k. Gimnazii. z ruskim vikladovim jazikom w Kolomii za škilnij rik 1911/12*, Kolomia 1912, s. 3–52; *Chronika c.k. Gimnazii Franca Josifa I vid 1899 do 1905 r.: Zvit dir c.k. Gimn. Franca Josifa Iv Ternopoli za rik škilnij 1905/06*, Ternopoli 1906, s. 1–18; CDIA Lviv, f. 178, op. 3, spr. 26 (O gimn. w Dolinie).
- <sup>86</sup> S. Karhut, *Koroitka historia zachowania Gimnazii: Zvit dir. Priv. Žeńskiej Gimn. ss. Vasiljanek u Lvovi z ruskim vykladnim jazikom za rik škilnij 1906/07*, Lviv 1907, s. 1–2.
- <sup>87</sup> J. Kras, *Wyższe Kursy dla Kobiet im. A. Baranieckiego w Krakowie 1868–1924*, Kraków 1972, s. 149.
- <sup>88</sup> CDIA Lviv, f. 178, op. 4, spr. 37; *51 alegata z posiedzenia Sejmu Krajowego w 1889 r.*; T. Merunowicz, *Opieka kraju nad szkolnictwem przemysłowym w Galicji*, Lwów 1887.
- <sup>89</sup> CDIA Lviv, f. 178, op. 4, spr. 37; C.k. Rada Szkolna Krajowa o stanie wych. publ. w r. szk. 1911/12, Lwów 1913, cz. III, s. 5–60; *Alegaty Sejmu Krajowego 1887–1914*.
- <sup>90</sup> CDIA Lviv, f. 148, op. 4, spr. 4328–4338 (lata 1873, 1875–92); S. Możdżeń, *Szkoły przemysłowo-uzupełniające w Galicji do r. 1914*, „Acta Univer. Wratisl.” nr 69, Pr. Pedagog. i Psych. 1967, X, s. 39–88.
- <sup>91</sup> CDIA Lviv, f. 146, op. 4, spr. 4361–2; f. 178, op. 4, spr. 21, 36, 44; *Alegaty Sejmu Krajowego 1889–1914*.
- <sup>92</sup> CDIA Lviv, f. 178, op. 4, spr. 240 (szk. gór. w Sierszy i Jaworznie); K. Miński, *Zarys historii Krajowej Szkoły Górniczej i Wiertniczej w Borystawiu w latach 1896–1929*. Pr. Muz. Ziemi 1971, nr 18, s. 179–212.
- <sup>93</sup> CDIA Lviv, f. 146, op. 4, spr. 4366 (Lwów Tow. „Praca” 1975–8); J. Bąk, *Fundacja hr. Staniława Skarbka w Drohowyżu. Zarys dziejów wychowania i kształcenia sierot do roku 1914*, „Stud. Hist.” 1975, z. 1, s. 71–100; F. Sypowski, *Powściągliwość i praca w Pawlikowicach*, Kraków 1908, s. 72; W. Krzyżanowska, *80 lat Żeńskiej Szkoły Odzieżowej w Krakowie*, Kraków 1965, s. 175.

- <sup>94</sup> T. Wieczorek, *Zarys szkolnictwa rolniczego w Polsce do 1939 r.*, Warszawa 1968; *Sprawozdanie C.k. Szkoły Leśniczych w Bolechowice za czas 25-letniego istnienia od roku 1883 do 1908*, Bolechów 1908; *Szkoła Chmielarska Brody: Spraw. Kom. c.k. Gal. Stow. gospod. z r. 1914*, Lwów 1913, s. 46–54; *80 lat pierwszej szkoły mleczarskiej 1903–1983 w Rzeszowie*, Oprac. L. Łabaj, Rzeszów 1983, s. 16.
- <sup>95</sup> AGAD Warszawa, Akta Min.Roln.Wiedeń, sygn. Ack L 1912 s. 8–170; S. Brzozowski, *Kształtowanie się szkolnictwa ogrodniczego w Polsce na przełomie XIX i XX wieku*. „Zesz. Nauk. AR w Krakowie” 1980, nr 161, Hist. Roln., z. 5, s. 87–93 i s. 121–132; *Tarnowska Szkoła Ogrodnicza 1881–1981*. Red. W. Woźny i in., Tarnów 1981, s. 33; *Die land- und forstwirtschaftlichen Lehranstalten in Österreich Schuljahre 1911/12*, Wien 1912, s. 44; Por. *Land- und forstwirtschaftlichen Unterrichts-Zeitung* 1912.
- <sup>96</sup> CDIA Lwiv, f. 348, op. 1, dz. 226; f. 206, op. 1, zb. 2494, s. 12–28; f. 348, od. zb. 2661.
- <sup>97</sup> CDIA Lwiv, f. 146, op. 66, spr. 1002, pagina 37 i n. (Hebammenschule Lemberg 1877–88), f. 146, op. 66a, spr. 1004 (usamodzielnienie szkoły w Krakowie); Alegat sejmu z 1910 r.: *Spraw. z czynności departamentu V Wydziału Krajowego za czas 20 VII 1909–31 VII 1910*, s. 14.
- <sup>98</sup> CDIA Lwiv, f. 178, op. 4, spr. 140; f. 146, op. 66, spr. 1541, s. 889–898; AGAD Warszawa 295 u; zob. drukowane sprawozdania szkół; J. Świeboda, *Edukacja Żydów w Galicji...*, s. 116–117.
- <sup>99</sup> CDIA Lwiv, f. 146, op. 51a, spr. 468 (Brody rok 1880), op. 53, spr. 182 (korespondencja z Krakowem i Lwowem w sprawie uruchomienia szkół muzycznych w l. 1902–11; *Sprawozdanie z dziesięcioletniej czynności Towarzystwa Przyjaciół Muzyki w Tarnopolu*, Tarnopol 1897, s. 93.
- <sup>100</sup> B.A. Baranowski, *Seminaria nauczycielskie w Galicji. Pogląd na powstanie i rozwój seminariów nauczycielskich w Galicji w pierwszym dwudziestopięcioleciu istnienia*, Lwów 1897, s. 54; C. Majorek, *System kształcenia nauczycieli szkół ludowych w Galicji doby autonomicznej 1871–1914*, Wrocław 1971.
- <sup>101</sup> *Kronika Śląska Cieszyńskiego i powiatów Biała, Żywiec, Cieszyn* 1932, s. 253.
- <sup>102</sup> *C.k. Rada Szkolna Krajowa... w roku szk. 1911/12*, Lwów 1913, s. 87–89, tabele statystyczne s. LXXV.
- <sup>103</sup> *Tamże Spraw. ... za rok szk. 1875/6*, Lwów 1877, s. 20.
- <sup>104</sup> *Tamże Spraw. ... za rok szk. 1911/12*, Lwów 1913, s. 9, 32, 33.
- <sup>105</sup> R. Kesslerling, *Die evangelische Kirchengemeinde Lemberg von ihren Anfängen bis zur Gegenwart (1778–1928)*, Lemberg 1929, s. 22, 31, 76–206; *Pamięci 30-letniego jubileuszu zostającej pod najwyższym protektoratem Arcyksiężnej Walerii Szkoła Instytutu Maryi w Krakowie*, Kraków 1918, s. 8.
- <sup>106</sup> AGAD Warszawa, sygn. 350u. Szkoły ludowe ewangelickie 1906–1918; Szkoły niemieckie ewangelickie istniały w pow. Biała (Lipnik, Salnopol, Horodenka), pow. Brody (Karólówka, Haleniska, Jaworzno), pow. Cieszanów (Burgau, Deutschbach, Felsendorf, Reichau, Lindenu), pow. Czortków (Położce), pow. Dobromil (Makowa Kol., Prinzenthal, Steifels), pow. Dolina (Brachów, Debelówka, Engelsberg, Nowy Babilon, Peechersdorf, Ludwikówka, Wygoda), pow. Drohobycz (Jesefsberg, Gassendorf, Neudorf, Krynica, Ungartsberg), pow. Gródek (Hartfeld, Neuchof, Rottenhan, Schonthal), pow. Jaworów (Berdikau, Schumlauf), pow. Kałusz (Landenstreu, Ugartsthal), pow. Kamionka Str. (Heinrichsdorf, Mirow, Sapierzanka, Stanin, Romanówka), pow. Kolbuszowa (Ranischau), pow. Kołomyja (Baginsberg, Sławce), pow. Limanowa (Strzeszyce), pow. Łańcut (Baranówka, Gillerschoff, Königsberg), pow. Lesko (Bandrów), pow. Lwów (Chrusno, Dornfeld, Einsiedel, Falkenstein, Kaltwasser = Zimna Woda, Lindenfeld, Milatycze–Tolszczów, Rehenbach, Rosenbergen, Unterbergen, Weinbergen), pow. Mielec (Hohenbad, Padew Kol., Reischeim), pow. Nadworna (Bretheim, Neudorf), pow. Nisko (Steinau, Rauchensdorf), pow. Nowy Sącz (Nowy Sącz, Gołkowice, Stadło), pow. Przemyślany (Dobrzanica, Unterwalden, Uszkowce), pow. Rawa R. (Eisingen, Smolin), pow. Rudki (Horożana, Kupniowce), pow. Sambor (Burczyce), pow. Śniatyn (Augustdorf, Rudolfsdorf), pow. Stanisławów (Stanisławów), pow. Stryj (Brygidau, Gelsendorf, Grabowiec Stryjski), pow. Tarnopol



(Konopówka), pow. Tłumacz (Konstantynów, Mikulsdorf, Mogiła, Neudorf), pow. Żółkiew (Teodorshof, Rudolfshof).

<sup>107</sup> AGAD Warszawa, sygn. 352u (szk. izrael. 1900–1918), ad 12753 z 1900 r.

<sup>108</sup> M. Baranowski, op.cit., s. 236.

<sup>109</sup> Moritz br. Hirsch, ur. w 1831 r. zm. w 1898 r. w swojej posiadłości O-Gujala k. Ersekujvar na Węgrzech, był synem Józefa (1805–1885) – bankiera z Würtzburga, a wnukiem Jakuba (1764–1841) – nadwornego bankiera w Monachium, który duże kapitały ulokował w budowę bawarskich kolei. Moritz ożenił się z Klarą, córką Rafaela Bischoffsheim w Brukseli i kierował oddziałem jego banku Bischoffsheim i Goldschmidt w Paryżu. W 1869 r. otrzymał od rządu tureckiego koncesję na budowę kolei na Bałkanach. Następnie wznosił linie kolejowe w Rosji i Austrii. W latach siedemdziesiątych ofiarował b. duże sumy na Aliance Israélite Universelle na Wschodzie. Po śmierci jedyne go syna Luciena (1887) poświęcił się filantropii. Kiedy rząd rosyjski odrzucił jego ofertę 50 mln franków na naukę izraelskiego rzemiosła i oświaty tamże stworzył Jewish Colonization Association z kapitałem 180 mln franków na poparcie emigracji Żydów wschodnich do Argentyny. W 1891 r. założył Hirsche Schulfond w Galicji z kapitałem 12 mln. guldenów (25 mln franków) do wspierania izrael. szkolnictwa. W USA i Kanadzie z jego fundacji udzielano pomocy emigrantom izrael. ze wschodu. Na cele filantropijne wydał 700 mln franków, a jego żona Klara (1833–99) w ostatnich latach życia ofiarowała 60 mln franków.

<sup>110</sup> Szkoły br. Hirscha czynne w l. 1891–1914 (dane ze *Schematyzmów Galicji*): Bohorodzany, Bolechów, Borysław, Brzesko, Buczacz, Bursztyn, Chrzanów, Czarnelica, Dąbrowa T., Delatyń, Dukla, Gliniany, Gołogóry, Gwoździec, Horodenka, Jabłonów, Jagielnica, Jezierna, Kołomyja, Korolówka, Kozłów, Knihini Wieś, Mielec, Mikulińce, Nowy Sącz, Niemirów, Obertyń, Ottynia, Pomorzany, Rawa Ruska, Rozwadów, Sołotwina, Stanisławów, Sussów, Śniatyń, Tarnów, Tłumacz, Tłuste, Tyśmienica, Uścienko, Wiśnicz, Zabłocie, Zabłotów, Zaleszczyki, Załoźce, Zborów, Złoczów, Żabno. Aliance Israélite prowadziło szkoły żydowskie ludowe w polskim języku w Olesku, Potoku Złotym, Stanisławowie i Trembowli.

<sup>111</sup> *Spraw. C.k. Rady Szkolnej Krajowej o stanie wych. publ. w r. szk. 1868–1912*, Lwów 1871–1812.

<sup>112</sup> Tamże.

<sup>113</sup> AGAD Warszawa, 275u, pag. 218–26.

<sup>114</sup> R. Wurzer, *Geschichte des k.k. I. Staats Gymnasiums in Czernowitz...: Festschrift zur hundertjährigen Gedenfeier der Grundung des Gymnasiums... 1808–1908*, Czernowitz 1909.

<sup>115</sup> *W. Enc. Pow. Illustr.*, t. 13–14, s. 5.

<sup>116</sup> AGAD Warszawa, sygn. 484u (szkoły średnie na Śląsku C. 1850–1918); *25 Jahrbuch des hohen Unterrichtwesens in Österreich*, Wien 1912, s. 114–117, 201–206, 228–229, 266, 304, 337, 378, 386.

<sup>117</sup> Statni Oblastni Archiv v Opavě, fond Zemská vláda sleská, karton 3704.

<sup>118</sup> Tamże, karton 2099–2114, 2135–2154, 3652–3670; zob. też dokumenty o polskich szkołach w przygranicznych archiwach (Archiv Města Ostravy, Karvina, Frydek Mistek, Města Ostravy); inż. Jan Buczek, *Szkolnictwo rolnicze na Śląsku Cieszyńskim do 1939: 50 lat Szkoły Rolniczej w Międzywiciu k/Skoczowa, 1922–1972*, s. 9; J. Dzierżawski, *65-lecie pierwszej szkoły rolniczej w Cieszynie*, „Prz. Hist.-Ośw.” 1965, nr 1, s. 90–95; Oskar T. Jamot, *120 let zemělského školství na Těšinskó*, „Těšinskó” 1993, nr 2, s. 22–25 (głównie o Krajowej Śląskiej Szkole Rolniczej w Kotzobendź – czeskim Chotěbuzi).

## National Problems in Galicia's Education

### SUMMARY

In a publication *National Problems of Education in Galicja (1772–1918)* the author made a synthetic summary of the development of different high-schools and vocational education types (teacher colleges, trade, industrial, agricultural, medical, musical, art and special schools) as well as folk education in the area. He described the issue in relation to the background of demographic realtions (2,3 mln people in 1772; 8,025 mln in 1910) showing the fight for the education of the nations, living in these areas.

Austrian authorities gave the name „Galicja” to the area of 81 900 square km of southern Poland taken in the years 1772–1918 and inhabited by 48% of Poles, 42% of Russians (Ukrainians), 8% of Jews and 1% of Germans, who were brought there.

At the time of absolutism (1772–1848) Austrians tried to germanise Lwów University in 1784 (established in 1661), establish Polytechnics (1844), liquidate most monasteries and 18 Latin colleges (1784), which were replaced by 6 German high-schools (in the 1848 there were 12) and in elementary education some parish schools were replaced by a small number of German-style elementary schools and general schools (349 in 1815).

Only when the clergy obtained the permission to establish a seminary by the bishoprics of several districts after 1817 and to control the education, did the number of schools (mainly parish ones) increase (2231 in 1848).

At the time of „the rise of nations” claims for establishing the national education of all types were made both by Poles and Russians.

At the time of constitutionalism (1849–1867) Austrians restored the German system in Education but some concessions had to be made. At the time Rzeczpospolita Krakowska was joined to Austria and its schools and universities were Germanised.

Only the threat of splitting Habsburg monarchy, caused the establishment of Austro-Węgry, the implementation of the constitution in 1867 and granted autonomy to the nationalities in the country, which resulted in a quick development of education at all levels and in all the nations.

With Polish and Russian as official languages and thanks to great involvement of Polish society, Galicja became one of the last bastions of Polish education and culture. It also promoted developing Russian (Ukrainian), legally acknowledged Jewish and partly German culture and education (with 2 high-schools and 80 folk schools).

Due to the increase in the number of schools (2040 in 1866, 5824 schools in 1912) before the World War I, Galicja equalled West Europe with the number of school children being educated (about 90%). The uneven percentage of youngsters being educated in high-schools and universities (see charts) was caused by intellectual aspirations (Poles), the usage of school locations by Israelites living in the cities and material difficulties (90% of Ukrainian community were peasants).

Finally Poles were very well organised: a science centre – The Academy of Skills, the biggest scientific and publishing institute of the monarchy – Ossolineum, 2 universities (Kraków, Lwów), an Engineering College, College of Veterinary, Forestry High School in Lwów, Agricultural Academy in Dublany near Lwów, the Academy of Arts in Kraków, 2 conservatories, 123 high-schools, over 200 vocational schools and 3 064 folk schools.

Ukrainians established a scientific and publishing institute (Society of Sevčenko), some university departments, worked out the alphabet, books, the history of Ukraine and Ukrainian literature, established some of their own high-schools (11), some first vocational schools, 2496 folk schools and trained teachers.

Jews made Galicja the main centre in the world of their own education, in 1902 in Lwów they established an institute training rabbis and teachers of Moses' religion and Hebraic language, as well as some vocational schools and 50 folk schools named after Baron Hirsch with 9 private schools.

They introduced the Hebraic language and Moses' religion as subjects in public folk schools, they maintained within the whole hedera period.

In the end, the author gave some pages to the national education (of Germans, Poles and Czechs) in Cieszyn Silesia.